

Mariusz Balcerek
Wojewódzka Biblioteka
Publiczna – Książnica
Kopernikańska w Toruniu

USTAWIENIE WALCZĄCYCH STRON WZGLĘDEM RZEKI W BITWIE POD KIRCHOLMEM W 1605 R.

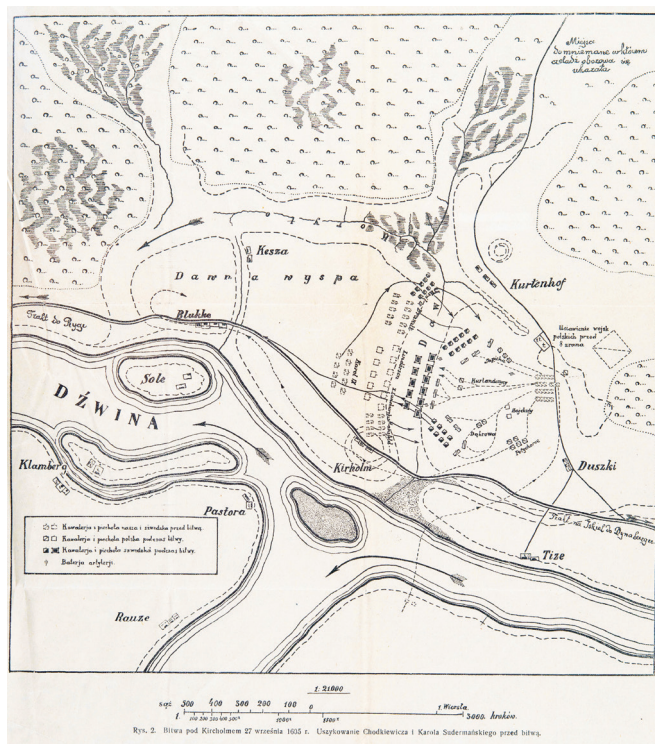
Słowa kluczowe: Kircholm | wojna szwedzko-polska | Karol IX Waza | Jan Karol Chodkiewicz | Fryderyk Kettler | Dźwina | Szwecja | Rzeczpospolita | Księstwo Kurlandii i Semigalii

Mariusz Balcerek: doktor; absolwent historii i archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; autor książki: „Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629” (2012); interesuje się historią wojskową okresu nowożytnego, przede wszystkim konfliktem Rzeczypospolitej ze Szwecją w Inflantach w XVII wieku.

Jednym z wydarzeń, które miały duży wpływ na losy całych Inflant, była bitwa pod Kircholmem (niem. Kirchholm, łot. Salaspils) w 1605 r. Doszło do niej w wyniku zagrożenia Rygi, największego miasta w regionie – prawdziwych wrót do panowania nad rzeką Dźwiną i całymi Inflantami.

Wojska szwedzkie rozpoczęły oblężenie miasta późnym latem 1605 r. Zdając sobie sprawę z powagi sytuacji, dowodzący nielicznymi wojskami Rzeczypospolitej w Inflantach hetman wielki litewski Jana Karol Chodkiewicz zdecydował się ruszyć ryzanom z odsieczą. 26/16 września stanął nad Dźwiną pod Iszkielem (niem. Üxkill, łot. Ikšķile), skąd tego samego dnia skierował się na zachód, bliżej Rygi, pod Kircholm. Król Szwecji Karol IX, chcąc osłabić ducha walki oblężonych oraz pozbyć się zagrożenia, zdecydował się następnego dnia zaskoczyć i zaatakować Litwinów.

Po całonocnym marszu, nad ranem 27/17 września, armia Karola dotarła pod Kircholm i rozpoczęła formowanie szyku bojowego. Naprzeciwnie niej to samo musiała wykonać strona przeciwna. Część źródeł ukazuje obydwie armie z Dźwiną na skrzydłach, część sugeruje obecność rzeki na tyłach woj-

Plan bitwy pod Kircholmem według Ferdynanda Kudelki
Źródło: F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, Warszawa 1921, rys. 2.

ska Chodkiewicza. W efekcie tego w bogatej literaturze dotyczącej bitwy możemy zobaczyć różne ustawienia walczących wojsk¹.

¹ Literatura dotycząca bitwy jest bardzo bogata: A. Naruszewicz, *Historia Jana Karola Chodkiewicza, Woiewody Wilenskiego, Hetmana Wielkiego W.X.L.*, t. 1, Warszawa 1871; G. Tranér, *Kungl. Carl IX:s krig i Livland år 1602–1605*, Sztokholm 1876; F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, „Ateneum” 1883, t. 3, s. 478–512; K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893; tegoż, *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894; T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości polskiej*, t. 2: *Epoka przedrozbiorowa*, Kraków 1912 [korzystałem z drugiego wydania: Lwów 1923]; W. Hupert, *Historia wojenna polska w zarysie*, Lwów 1919; F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, Warszawa 1921; [B.] Balčiūnas, *Pirmasai Švedų karas ir Kircholmo kova*, „Karo Archyvas” 1925, t. 1, s. 3–24; G. Petri, *Kungl. Första livgrenadjärregementets historia*, Sztokholm 1926; M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Kraków 1929; O. Laskowski, *Kircholm*, [w:] *Encyklopedia wojskowa*, t. 4, Warszawa 1934, s. 236–241; A. Hniłko, *Plan bitwy pod Kircholmem Józefa Naronowicza-Narońskiego z r. 1659*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (dalej: PHW) 1934, t. 7, nr 1, s. 126–133; B. Barkman, *Kungl. Svea Livgardes historia*, t. 2, 1560–1611, Sztokholm 1938–1939; T. Nowak, *Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia*, Warszawa 1955; G. Petri, *Bitwa pod Kircholmem dnia 27 września 1605*, tłum. J. Teodorczyk, [w:] *Wypisy*

W niniejszym tekście spróbujemy zmierzyć się z problemem ustawienia obydwu armii względem rzeki. Dokonamy krótkiego przeglądu literatury tematu, a następnie przyjrzymy się dokładnie źródłom. Mamy nadzieję, że pozwoli to na rzucenie nowego światła na interesujące nas zagadnienie. A to z kolei przybliży nas do poznania obrazu całej bitwy. Bitwy, w której niewielka liczebnie armia litewskiego hetmana unicestwiła trzykrotnie większą armię Karola IX.

Zacznijmy od przeglądu literatury. Piszący w II połowie XVIII w. Adam Naruszewicz w pracy *Historia Jana Karola Chodkiewicza* nie zaznaczył wyraźnie, jak obydwie armie ustawione były względem Dźwiny². Dopiero w II połowie XIX w. Ferdynand Kudelka zilustrował to na planie dołączy-

do ćwiczeń z historii wojskowej, cz. 1: Okres od starożytności do końca XIX w., z. 1: Do bitwy pod Lutynią w 1757 r., wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, Warszawa 1961, s. 86–96; S. Herbst, *Kampania kircholmska 1605 r.*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1: Do roku 1648, Warszawa 1965, s. 420–425; *Kircholm*, [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 2, Warszawa 1970; L. Ratajczak, *Historia wojskowości*, Warszawa 1980; H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987 [zob. także wydania: 2005 i 2011]; W. Majewski, *Kampania 1605 r.*, [w:] *Polskie tradycje wojskowe*, t. 1: *Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów*, red. J. Sikorski, Warszawa 1990, s. 232–239; J. Teodorczyk, Z. Żygulski jun., *Dwugłos o bitwie pod Kirchholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 1999, t. 24, s. 97–130; L. Ericson, *Den glömda katastrofen*, [w:] *Svenska slagfält*, red. L. Ericson, Sztokholm 2003, s. 89–94; J. Teodorczyk, *Tajemnice zwycięstwa, czyli bitwa pod Kirchholmem w ikonografii z XVIII w.*, „Muzealnictwo Wojskowe” 2005, t. 8, s. 373–402; W. Rawski, *Kircholm 1605. Refleksje w 400-lecie bitwy*, PHW 2005, t. 6, nr 3, s. 145–172; H. Wisner, *Bitwa kircholmska – pytania i wątpliwości*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kirchholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 14–22; D. Antanavičius, *Znane i nieznanne źródła do kampanii kircholmskiej w 1605 roku*, [w:] *Wojny północne...*, s. 23–41; M. Sawicki, *Bitwa kircholmska w świetle polsko- i niemieckojęzycznych gazet ulotnych*, [w:] *Wojny północne...*, s. 43–51; K. Gerner, *Bitwa pod Kirchholmem w historii i kulturze historycznej*, [w:] *Wojny północne...*, s. 53–61; M. Balcerek, *Wkład księstwa Kurlandii i Semigalii oraz powiatu piltyńskiego w bitwę pod Kirchholmem w 1605 roku*, PHW 2009, t. 10, nr 2, s. 5–22; tegoż, *Liczebność, skład i szlak wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kirchholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, „Zapiski Historyczne” (dalej: ZH) 2009, z. 3, s. 7–23; tegoż, *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012, s. 99–121; tegoż, *Ordre de Bataille armii walczących pod Kirchholmem dnia 27 września 1605 r.*, [w:] *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013, s. 27–62; tegoż, *Polacy w armii Karola IX w bitwie pod Kirchholmem 27 IX 1605 roku*, ZH 2013, z. 3, s. 93–104; tegoż, *Vom nationalen Narrativ vergessen – Der Beitrag des Herzogtums Kurland und Semgallen sowie des Piltener Kreises während der Schlacht bei Kirchholm im Jahre 1605*, „Militärgeschichtliche Zeitschrift” 2013, t. 72, z. 2, s. 243–266; I. Kinzler, *Zwycięskie bitwy Polaków, t. 14: 1605 Kirchholm*, Warszawa 2014.

² A. Naruszewicz, *Historia Jana Karola...*, s. 151–165.

Plan bitwy pod Kircholmem według Józefa Naronowicza-Narońskiego

Źródło: J. Naronowicz-Naroński, *Optima lub perspectiva...*, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, rkps 1954, k. 144.

nym do swojego tekstu opublikowanego w czasopiśmie „Ateneum”. Widzimy na nim, że Szwedzi stoją na północ od Kircholmu, mając Dźwinę na swoim prawym skrzydle, a częściowo także z tyłu. Armia Chodkiewicza również stoi stosunkowo daleko od rzeki, mając ją na swoim lewym skrzydle³. To pierwsze w literaturze graficzne przedstawienie ustawienia obydwu wojsk przed bitwą zostało zaakceptowane przez badaczy i zaczęło być przez nich w zmodyfikowanej formie powtarzane⁴. O znaczeniu pracy Kudelki może świadczyć fakt, iż została ona po prawie 40 latach wydana jako osobna książka⁵.

³ F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, „Ateneum” 1883, t. 3, pomiędzy s. 510 a 511: plan do bitwy pod Kircholmem dnia 27 września 1605.

⁴ T. Korzon, *Dzieje wojen...*, s. 144; Balčiūnas, *Pirmasai Švedų karas...* Przykładem modyfikacji może być plan Mariana Kukiela, który opierając się na badaniach Konstantego Górskiego (*Historia jazdy...*, tab. I), zmienił szyk wojska Chodkiewicza, M. Kukiel, *Zarys historii...*, s. 75; O. Laskowski, *Kircholm...*, s. 239. Ciekawym przypadkiem zmodyfikowania planu Kudelki jest praca Witolda Hupert, który korzystając z książki Tadeusza Korzona, umiejscowił na swoim szkicu Kircholm na wyspie. W efekcie obydwu wojska znalazły się bliżej Dźwiny. Opisując starcie, napisał, iż armia Karola IX zajęła pozycję na wzgórzach położonych na wschód od Kircholmu, a armia Chodkiewicza pomiędzy Kircholmem a Iszkiem, W. Hupert, *Historia wojenna...*, s. 173–174.

⁵ F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, Warszawa 1921.

Odkrycie przed drugą wojną światową przez Antoniego Hniłkę planu bitwy autorstwa Józefa Naronowicza-Narońskiego zmieniło poglądy badaczy na temat ustawienia wojsk pod Kirchholmem⁶. Na rysunku autorstwa litewskiego kartografa z połowy XVII w. widzimy obydwie wojska ustawione nad samą Dźwiną, prostopadle do niej. Część wojsk szwedzkich stoi na wzgórzu w Kirchholmie. Tamtejszy kościół i trzy budynki znajdują się dokładnie na prawym skrzydle wojsk Karola IX, pomiędzy drugą a trzecią linią szyku. Autor przedstawił obóz armii Chodkiewicza znajdujący się nad samym brzegiem rzeki, naprzeciwko znajdującego się w dużej bliskości prawego skrzydła szwedzkiej armii. Sama Dźwina ukazana jest w postaci łuku lekko wygiętego na południe.

Ustalenia Hniłki wraz z przedstawionym przez niego planem zostały powszechnie przyjęte przez polskich badaczy. Historycy, podobnie jak miało to miejsce w przypadku pracy Kudelki, zaczęli je powtarzać, jedynie lekko modyfikując plan bitwy pod Kirchholmem⁷. Główna modyfikacja polegała na usytuowaniu szwedzkich wojsk na północ od Kirchholmu, tak jak zrobił to Kudelka w XIX w.⁸

Potwierdzenie ustawienia prostopadłego obydwu wojsk względem Dźwiny przyniosło odkrycie przez Jerzego Teodorczyka obrazu niderlandzkiego malarza Petera Snayersa z ok. 1630 r.⁹ Na obrazie widzimy pierwszą fazę bitwy. Szwedzi, podobnie jak na rysunku Naronowicza-Narońskiego, zajmują stanowiska nad samą Dźwiną, stojąc w Kirchholmie. Armia Chodkiewicza ma rzekę na swoim lewym skrzydle, a obóz – pierwotnie zabezpieczający jej lewą flankę – pozostawiony jest już z tyłu. Interesujący jest fakt, że mimo wprowadzenia obrazu Snayersa do dyskursu nad bitwą część historyków зда się nie zauważać tego cennego źródła i odsuwa obydwie wojska od rzeki, wzorując się na Ferdynandzie Kudelce¹⁰.

⁶ A. Hniłko, *Plan bitwy...*, s. 126–133; na temat Józefa Naronowicza-Narońskiego zob. Z. Lietz, *Naroński (Naronowicz-Naroński) Józef (zm. 1678)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 546–548.

⁷ T. Nowak, *Polska sztuka...*, s. 265.

⁸ S. Herbst, *Kampania...*, s. 422; *Kirchholm...*, s. 48–49; L. Ratajczak, *Historia...*, s. 85; W. Majewski, *Kampania...*, s. 227.

⁹ J. Teodorczyk, Z. Żygulski jun., *Dwugłos o bitwie...*, s. 97–130; J. Teodorczyk, *Tajemnice zwycięstwa...*, s. 373–402; W. Rawski, *Kirchholm 1605...*, s. 145–172; tam również na temat Pietera Snayersa.

¹⁰ P. Skworoda, *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, Warszawa 2007, s. 28; I. Kinzler, *Zwycięskie bitwy...*, s. 75.

Obraz olejny Pietera Snayersa ukazujący bitwę pod Kircholmem

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Kirholm_1605_I.JPG [18 listopada 2015 r.].

Z ogólnego nurtu wyłamuje się Henryk Wisner, który w 1977 r. odrzucił ustalenia swoich poprzedników i uznał, że obydwie armie stały równolegle do rzeki¹¹. Oparł się przy tym na przytoczonych w *Carolomachii*¹² słowach Chodkiewicza o braku możliwości ucieczki i na informacji o kierunku wiatru, wspomnianej w „Nowinach z Inflant”¹³. Później, w pierwszym wydaniu książki *Kircholm 1605* z 1987 r., wspomniany badacz pisał, że do czasu znalezienia nowych materiałów kwestia [ustawienia wojsk względem rzeki – M.B.] musi pozostać otwarta¹⁴. W drugim wydaniu powtórzył to, ale dodał na zakończenie, że szkic Józefa Naronowicza-Narońskiego należy uznać za błędny¹⁵. Wersję o ustawieniu równoległym widzimy również w pracy z 2007 r.¹⁶

¹¹ H. Wisner, *Polska sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku. Wątpliwości i hipotezy*, „Kwartalnik Historyczny” 1977, z. 2, s. 408.

¹² „Inde hostis premit, hinc nos Duna coercet”, L. Bojer, *Carolomachia, qua felix victoria*, Wilno 1606, [b.p.].

¹³ „[...] wiatr był poboczny, od morza, który oboma wojskom jednako służył”, *Nowiny z Inflant*, wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, [w:] *Wypisy do ćwiczeń z historii wojskowej*, cz. 1, z. 1, Warszawa 1961, s. 99, <http://www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=2072&from=&from=generalsearch&dirids=1&lang=pl> [18 listopada 2015 r.].

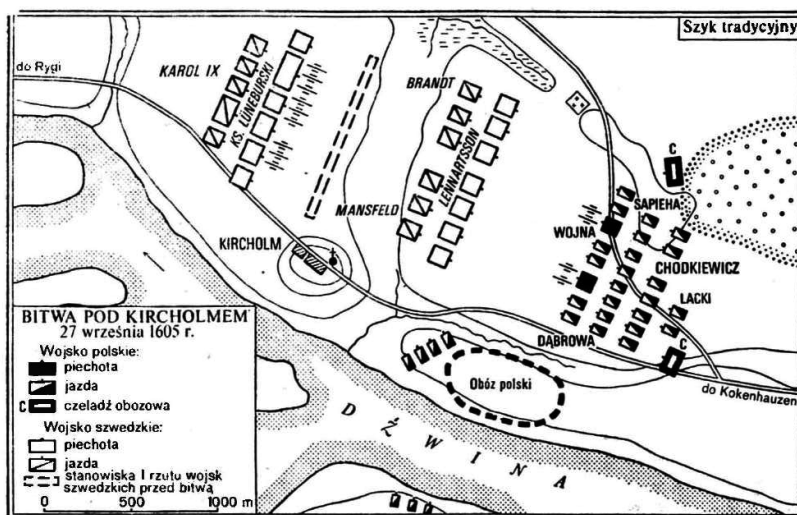
¹⁴ H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987, s. 110–111.

¹⁵ Tegoż, *Kircholm 1605*, Warszawa 2005, s. 122, 124.

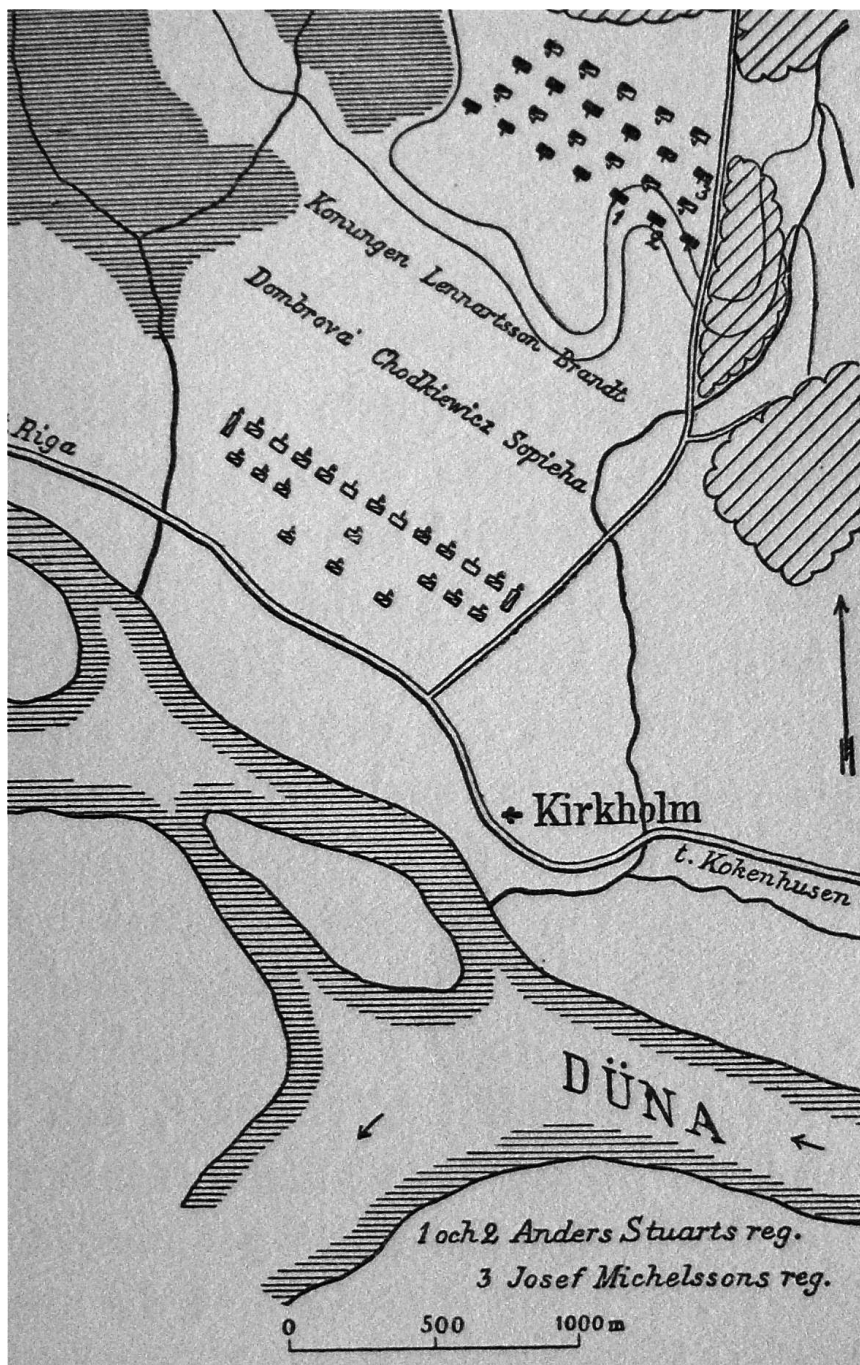
¹⁶ Tegoż, *Bitwa kircholmska...*, s. 20–22.

Kopia miedziorytu Antonia Tempesty według rysunku Giacoma Lauro (A.Tempesta, [Bitwa pod Kircholmem w dn. 27 września 1605 r.], miedzioryt powstał na podstawie rysunku Giacoma (Jakuba) Lauro, 1606 r., kopia sporządzona przez polskiego artystę T. Wieszczyckiego w technice akwaforty w XIX w., <http://polona.pl/item/400568/0> [18 listopada 2015 r.].

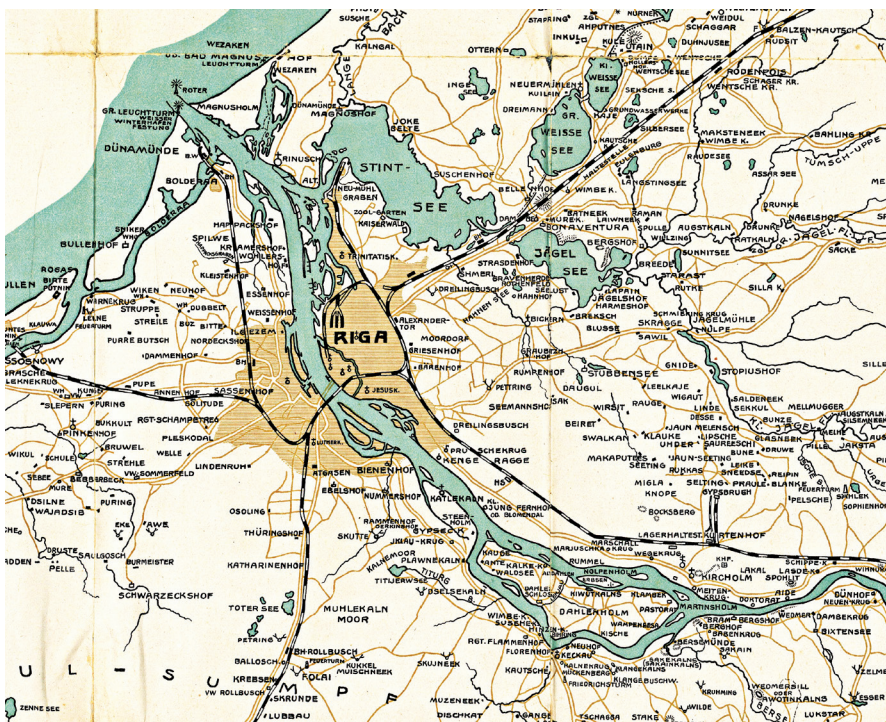

Plan bitwy pod Kircholmem według Henryka Wisnera
Źródło: H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa 2011, s. 105.

Plan bitwy pod Kirkeholmem według Einara Bensowa

Źródło: E. Bensow, *Kungl. Skaraborgs regementes historia*, t. 1: *Fänikor och regementen i Västergötland 1543–1631*, Stockholm 1931, skiss nr 11.

Mapa Rygi i okolic z 1918 r.

Źródło: *Rund um Riga*, [w:] *Mapster*, <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=BALTOPO> [18 listopada 2015 r.].

oraz w trzecim wydaniu monografii bitwy z 2011 r.¹⁷ Mimo tego we wszystkich wydaniach monografii bitwy czytelnik może zobaczyć tradycyjny plan, z prostopadłym ustawieniem wojsk względem rzeki¹⁸.

Co ciekawe, po drugiej stronie Bałtyku inaczej patrzono na ustawienie obydwu wojsk w stosunku do Dźwiny. Jeszcze w XIX w. Gustav Tranér pisał o zajęciu przez Szwedów Kirchholmu oraz ustawieniu armii Chodkiewicza wzdłuż brzegów Dźwiny, tak aby mogła ona osłonić przeprawę kurlandzkiej kawalerii¹⁹. Wizję z rzeką za Litwinami, ale z wojskiem Karola IX na północ od Kirchholmu, zilustrował w latach dwudziestych XX w. Gustav Petri²⁰. Po 40 latach rozdział jego autorstwa dotyczący bitwy pod Kirchholmem został przetłumaczony przez Jerzego Teodorczyka i opublikowany w *Wypisach do*

¹⁷ Tegoż, *Kirchholm 1605*, Warszawa 2011, s. 124–127.

¹⁸ Tegoż, *Kirchholm 1605*, Warszawa 2005, s. 110.

¹⁹ G. Tranér, *Kung. Carl IX...*, s. 39.

²⁰ G. Petri, *Kungl. Första...*, s. 340–351, Skiss nr 6.

*ćwiczeń z historii wojskowej*²¹. Niestety, w polskim wydaniu zabrakło planu z równoległym ustawieniem wojsk do Dźwiny. W samej Szwecji ustalenia Petriego obowiązywały do wybuchu drugiej wojny światowej²², kiedy to ukazał się drugi tom pracy poświęconej historii szwedzkiej gwardii *Kungl. Svea Livgardes historia* pióra Bertila Barkmana²³. Autor w kwestii ustawienia wojsk względem rzeki odszedł od ustaleń swoich rodaków i oparł się na tezie Ferdynanda Kudelki. Jeśli zerkniemy do pracy z 2003 r. o szwedzkich bitwach, to zobaczymy, że z wniosków Barkmana, a dzięki niemu i Kudelki, korzysta się w Szwecji do dzisiaj²⁴.

Jak widać sprawa ustawienia wojsk w bitwie pod Kircholmem względem Dźwiny stanowi dla badaczy istotny problem. Spróbujmy przyjrzeć się miejscu starcia. Zaczniemy od omówienia położenia samego Kircholmu.

Kircholm był niewielką miejscowością położoną na północnym brzegu Dźwiny. Patrząc na stare mapy (w połowie XX w. wzniesiono niedaleko tamę, co zmieniło sytuację na tym odcinku), widzimy w tym miejscu spory kawałek terenu ograniczony od południa rzeką, a od północy lasami, bagnami oraz niewielkimi wzniesieniami. Dźwina w tym miejscu nie płynęła prosto ze wschodu na zachód. Wręcz przeciwnie, obserwujemy tutaj wijącą się rzekę, skręcającą raz na południe, raz na północ. W efekcie – jeśli spojrzymy na mapę – to widzimy w tym miejscu Dźwinę wygiętą w łuk skierowany na południe. Sam Kircholm znajdował się w jego zachodnim odcinku, w miejscu, gdzie główny nurt rzeki skręca na północ. Jest to o tyle istotne, że wpływa – w zależności od punktu widzenia – na różne postrzeganie okolic wioski w stosunku do Dźwiny²⁵.

Sam Kircholm znajdował się na wzniesieniu. Na niektórych starych mapach zaznaczono jego zabudowania wraz z kościołem i zbudowanym obok

²¹ Tenże, *Bitwa pod Kircholmem...*, s. 86–96.

²² E. Bensow, *Kungl. Skaraborgs regementes historia*, t. I: *Fänikor och regementen i Västergötland 1543–1631*, Stockholm 1931, Skiss nr 11.

²³ B. Barkman, *Kungl. Svea...*

²⁴ L. Ericson, *Den glömda...*, s. 89–94.

²⁵ Widać to na XVII-wiecznych mapach: *Rigaspils. Salaspils Muras ze mes iedalijuma karte ar iedalijuma karte ar paskaidrojumem*, 1687 (kopia z 1743 r.), Latvijas valsts vēstures arhivs (dalej: LVVA), 2909:1:452; *Rigaspils. Salaspils Muras zemesiedalijuma karte ar iedalijuma karte*, 1687, LVVA, 2909:1:452; *Dahlens Gebiets, Kyrchollms Gebieth och Üxküll Gebieth, underliggandehäffwen, och Adelige Bodzensampt Bönde*, LVVA, 7404:2:19; *Kircholm Hoffdito Gebietoch Kirchspiel Beläggitt*, LVVA, 7404:1:1304; *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064; *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:065.

Plan szanca z XVII w.

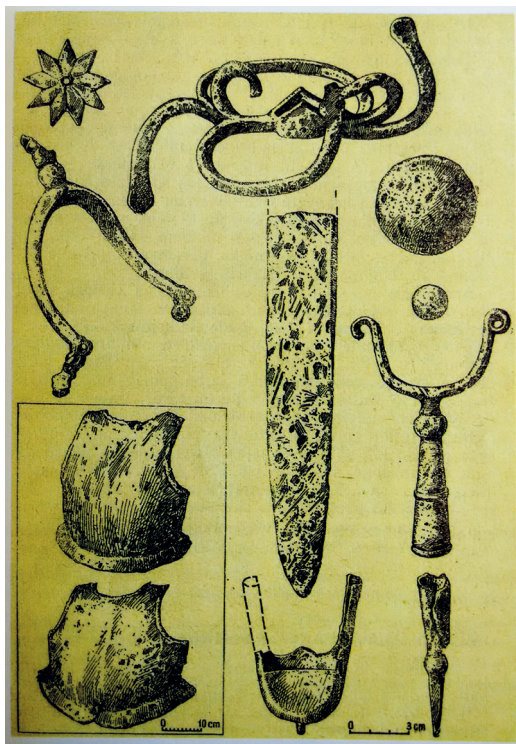
Źródło: Kirchholm, Krigsarhivet, Stockholm, 406:001:001.

niego szansem, który opiszemy dokładniej poniżej. Na wschód od szanca rozciągał się płaski i szeroki na prawie 1,5 km teren, mający stać się widownią przyszłych zmagañ. Przez jego środek, niemal wzdłuż Dźwiny, prowadził trakt z Rygi do Kokenhauzu (niem. Kokenhausen, łot. Koknese). Na wschodzie, gdzie rzeka tworzyła zakole, droga odbijała bardziej na północ²⁶.

Osada położona była w strategicznym miejscu, gdyż w jej pobliżu przebiegały przez rzekę niezwykle ważne brody. Z tego względu w ich pobliżu wzniesiono dwa zakonne zamki. Pierwszy z nich (niem. Alt Kirchholm, łot. Vecsalaspils pils, Salaspils I) wybudowano na małej wyspie, określanej mianem Kirchholmu (od położonego na niej kościoła) lub – rzadziej – Marting Holm i Martihng Sahla (łot. Martinsala)²⁷, pomiędzy dużą dźwińską wyspą Dalen (niem. Dahlen, Dahlenholm, łot. Doles Sala) a brzegiem inflanckim. Po zniszczeniu pierwszego zamku naprzeciwko wyspy Kirchholm zbudowano drugi (niem. NeuKirchholm, Kirchholm, łot. Salaspils), już na brzegu inf-

²⁶ Tamże.

²⁷ *Rīgaspils. Salaspils muižas zemes iedalījuma karte ar ipaskaidrojumiem*, 1687 (kopia z 1743 r.), LVVA, 2909:1:452.

Przedmioty znalezione podczas badań szanica w latach 1970–1975

Źródło: J. Ciglis, „Szwedzki szaniec” w Salaspils a bitwa pod Kirchholmem, „Z Otchłani Wieków” 2007, nr 1–4, s. 51.

lanckim. Ten zamek został zniszczony przez wojska cara Iwana IV w 1577 r.²⁸ Tym samym w 1605 r. przeprawy nie broniły w tym miejscu żadne stałe umocnienia. Dopiero później, w latach czterdziestych, Szwedzi – zdając sobie sprawę ze znaczenia przeprawy – wzniesli naprzeciwko wyspy, niedaleko drugiego zamku, pięciobastionowy szaniec (już w latach dwudziestych XVII w. zbudowano w tym miejscu jakieś umocnienia)²⁹. Obok niego znajdował się kościół, który podczas bitwy w 1605 r. uległ uszkodzeniu³⁰.

²⁸ A. Caune, I. Ose, *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. Gadsimta vācu pīļu leksikons, Latvijas viduslaiku pīlis*, 4. sējums, Rīga 2004, s. 442–451.

²⁹ I. Ose, *Salaspils zviedru skanstis*, [w:] *Civitas et castrum ad Mare Balticum. Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos*, red. A. Caune, Ryga 2002, s. 205–223; zob. Kirchholm, *Krigsarhivet*, Stockholm, 406:001:019.

³⁰ J. Ciglis, „Szwedzki szaniec” w Salaspils a bitwa pod Kirchholmem, „Z Otchłani Wieków” 2007, nr 1–4, s. 53.

Salaspils z lotu ptaka w 1939 r.

Źródło: J. Ciglis, „Szwedzki szaniec” w Salaspils a bitwa pod Kircholmem, „Z Otchłani Wieków” 2007, nr 1–4, s. 47.

3 października/23 września 1613 r. uczestnik bitwy książę Kurlandii i Semigalii Fryderyk³¹ wraz ze swoim szwagrem księciem pomorskim Filipem Juliuszem udał się z Rygi na pole bitwy pod Kircholmem³². Fryderyk chciał zapewne pokazać Filipowi Juliuszowi teren słynnej batalii, chwając się przy okazji swoimi wyczynami³³. Szkoda tylko, że owocem tej wycieczki nie była jakaś relacja, mogąca być dzisiaj fundamentalnym źródłem do poznania wrześniowej bitwy, do jakiej doszło nad Dźwiną w 1605 r.

Z pomocą mogłyby przyjść nam wyniki prac archeologicznych. Niestety, nigdy nie przeprowadzono kompleksowych badań na terenie bitwy. To,

³¹ Na temat księcia Fryderyka zob.: S. Herbst, *Fryderyk (1569–1642)*, [w:] PSB, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948, s. 165; V. Keller, *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Marburg 2005.

³² Na temat księcia Filipa Juliusza zob.: T. Pyl, *Philipp Julius, Herzog von Pommern-Wolgast*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* (dalej: ADB), Bd. 26, hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1888, s. 37–43; ADB, <http://www.deutsche-biographie.de> [18 listopada 2015 r.].

³³ J. Bodecker, *Bodeckers Chronik. Livländischer und Rigascher Ereignisse. 1593–1638*, bearb. von J.G.L. Napierski, Riga 1890, s. 53.

czym dysponujemy, to jedynie przypadkowe znaleziska z miejscowości Salaspils i badania o charakterze ratunkowym szwedzkiego szanca. W 1882 r. Adolf Sadowski odkrył w trakcie plac polowych grób zawierający monety, z których najpóźniejsza to 4 marki Karola IX z 1604 r. Czy jest to pochówek szwedzkiego żołnierza biorącego udział w bitwie w 1605 r.? Trudno to jednoznacznie stwierdzić. W samym centrum Salaspils, przy kościele, w 1962 r. znaleziono grot kopii z XVII w. Dokładniejsza analiza wykazałaby, czy mamy w tym przypadku do czynienia z grotem husarskiej kopii z czasu bitwy. Poważniejszego przebadania w latach 1970–1975 doczekał się jedynie szaniec wzniesiony przez Szwedów w latach czterdziestych XVII w., na północ od kościoła. Było to związane z budową tamy na Dźwinie, która spowodowała zalanie części pola bitwy³⁴.

W 2010 r. z interesującą inicjatywą wystąpili badacze z narodowego Muzeum Historii Łotwy w Rydze, Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Wojska Polskiego oraz Warszawskiego Klubu Płetwonurków. Chcieli oni przebadać pole bitwy z 1605 r. Badania miały objąć prospekcję powierzchniową oraz zwiad podwodny³⁵. Niestety, ze względów formalnych przedsięwzięcie zostało przesunięte na bliżej nieokreśloną przyszłość³⁶.

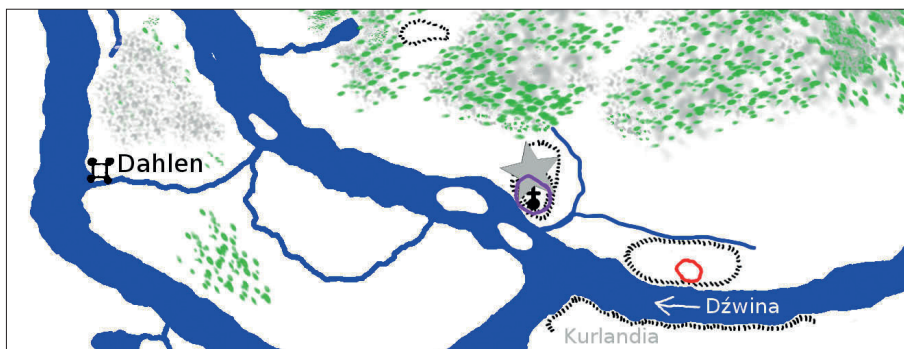
Do przebadania nadają się z pewnością częściowo już zalane okolice kościoła i dawnego szanca. Podczas budowy zachodniej części szanca w latach czterdziestych XVII w. natrafiono na ludzkie szczątki będące pozostałością po cmentarzu, gdzie miano pochować żołnierzy Karola IX. W dawnych czasach po bitwach większości ciał poległych nie przenoszono na duże odległości, dlatego grób wyznacza nam miejsce najbardziej krwawych walk. Według miejscowych podań pochówków polsko-litewskich należałoby szukać na zalanym terenie, obok nieistniejącej już miejscowości Reznies, znajdującej się przed budową tamy nad samą rzeką, na wschód od Salaspils³⁷.

³⁴ J. Ciglis, „Szwedzki szaniec”..., s. 54–55.

³⁵ K. Kowalski, *Archeolodzy na polu bitwy husarii*, „Rzeczpospolita” 2010, nr 252, s. A22; Strona WWW projektu: kircholm.pl już nie istnieje; *Polacy przebadają pole bitwy pod Kirchholmem*, [w:] *Nauka w Polsce*, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,381485,polacy-przebadaja-pole-bitwy-pod-kircholmem.html> [18 listopada 2015 r.]; *tadeklobo, Ekspedycja Kirchholm 2011*, [w:] *Mazowieckie Forum Eksploracyjne*, <http://det.ektorysci.pl/aktualnosci-6/ekspedycja-kircholm-2011/?action=printpage> [18 listopada 2015 r.].

³⁶ *Kircholm 2011*, [w:] *Eksploratorzy. Forum Zbuntowanych Poszukiwaczy*, <http://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?f=149&t=9304> [18 listopada 2015 r.].

³⁷ J. Ciglis, „Szwedzki szaniec”..., s. 53–55.

Lokalizacja kircholmskiego kościoła, szwedzkiego szanica (szara gwiazda) oraz grobów: szwedzkiego (kolor fioletowy) i polsko-litewskiego (kolor czerwony)

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Po opisanii terenu bitwy i tamtejszych znalezisk archeologicznych przejdźmy do genezy wydarzeń z 27/17 września 1605 r. Dzień wcześniej Karol IX podjął decyzję o wymarszu pod Kircholm. W jego dzienniku za-tytułowanym *Calendaria Caroli IX* znajdujemy zapis: [26/]16 [września – M.B.] *zająłem z wojskiem wysokie piaszczyste wzgórze, skąd było widać Kircholm, i przygotowałem się do ataku na wroga w nocy*³⁸. Na podstawie map okolic Rygi z XVII i XVIII w. możemy śmiało założyć, iż było to jedno ze wzgórz położonych na wschód od miasta, zwanych Górą Piaszczystą, gdzie znajdowały się stanowiska armii Karola IX³⁹. Stamtąd tego samego dnia rozpoczął się marsz, którego etapem była położona nad Dźwiną wioska Blumental (Blumendal, Blomental, Kl. Jungfernhof, Jungfer Moyza)⁴⁰, znajdująca się w połowie drogi między Rygą a Kirchholmem, gdzie władca zrobił postój i zorganizował ucztę dla oficerów⁴¹. Następnie armia Karola

³⁸ „[...] ten 16 besâgh iagh mitt krigesfâlck på tett höge sanberg sâm wetter emott Kerckholm och rychte up emott fienden âm natten”, *Calendaria Caroli IX*, utgiften genom A. Lewenhaupt, Stockholm 1903, s. 136.

³⁹ *Carte du cours de la Duna, de la descente glorieuse de Charles XII et de la victoire remportée sur les saxons le 9 juillet 1701*, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE DD–2987 (3023), <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530409231/fi.item#> [18 listopada 2015 r.]; A. Naruszewicz, *Historia Jana Karola...*, s. 147.

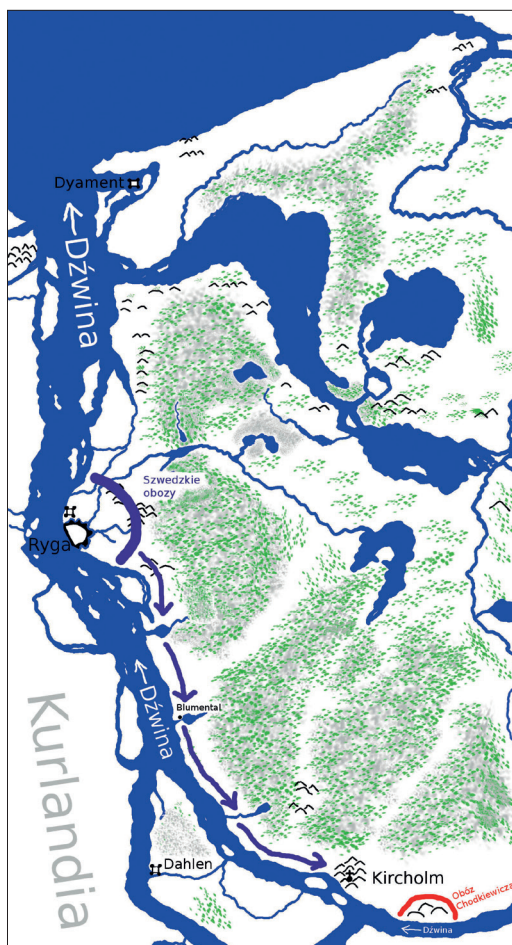
⁴⁰ Na temat miejscowości zob. *Baltisches historisches Ortslexikon*, t. 2: *Lettland (Südlivland und Kurland)*, hrsg. von H. Feldmann und H. von zur Mühlen, Köln–Wien 1990, s. 249–250.

⁴¹ „Sudermaniae coena Proceres excipit in Blumendal”, L. Bojer, *Carolomachia, qua felix...*, [b.p.]; „Postera iam die, cu a castris hostium non nisi quatuor milliarius inter capedine abesimus, vltorius ad praedium Patrum Societatis Iesv, vulgo Iungfer Moysam dictu, castra Duci promovere

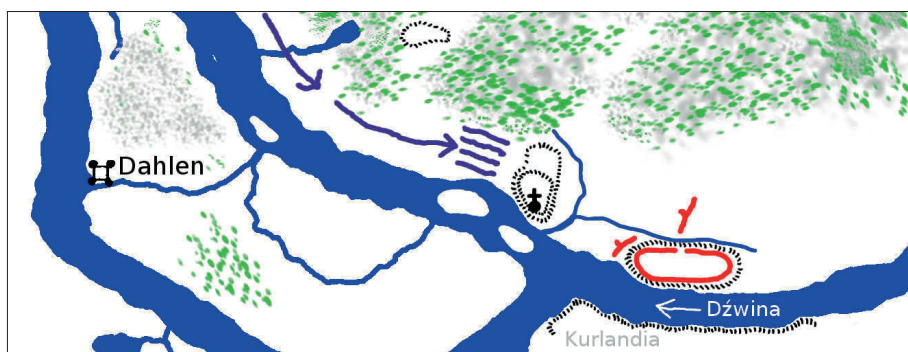
Mapa okolic Rygi z 1627 r.

Źródło: Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Marsz armii Karola IX z Rygi pod Kircholmem

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllaes Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Przybycie armii Karola IX pod Kircholmem

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllaes Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

ruszyła w kierunku obozu Chodkiewicza. Szwedów w drodze złapała ulewa, co zmusiło ich do zatrzymania się. W efekcie przestoju pierwotny plan zakładający szybki marsz i zaskoczenie hetmana pod Kircholmem załamał się⁴².

Nad ranem armia Karola IX dotarła pod Kircholm. Autor *Carolomachii* pisze, że szwedzki król, nie mogąc zobaczyć przeciwnika zasłoniętego górami, uznał, że druga strona uciekła. Z błędu wyprowadził władcę jeden z dowódców – Anders Lennartsson (Lindersson)⁴³, wskazując na możliwość zasadzki i fakt, iż Chodkiewicz z pewnością stoi w szyku za górami⁴⁴. Potwierdza to opis, jaki znajdujemy w dziele *Kurtze Beschreibung, was sich gedenckwürdiges zu Riga begeben und zugetragen von 1521 bis 1626*, autorstwa ryskiego mieszczanina Gottharda Vieckena, piszącego w I ćwierci XVII w.⁴⁵. Przeczytać w nim możemy, że zanim książę Fryderyk przepawił się przez Dźwinę, armia Chodkiewicza znajdowała się za górami⁴⁶. Owymi górami musiały być najprawdopodobniej wzniesienia w centrum Kircholmu, gdyż na drodze armii Karola IX nie było już innych wzniesień, a przed starciem pomiędzy obydwoma stronami miało znajdować się tylko rozległe pole⁴⁷.

visum erat (qui locus vno militari ab vrbe Riga, & castris hostium distabat)”, T. Lacki, *Equitis Litvani De Bello Livonico per Decennium gesto*, Wilno 1610, s. 35, nazwisko autora za Dariusem Antanavičiusem, D. Antanavičius, *Lietuvio bajoro Dešimtmetis livonijos karas* (1610.) Ir jo autorius (autorystės atribucijos bandymas), Vilnius 2003, s. 7, 14–17; tegoż, *Znane i nieznanie...*, s. 27; J. Bodecker, *Bodeckers Chronik...*, s. 26; „Sudermannus, [...] convivium suis praecedenti die in praedio collegii Blumenthal extruit”, *Historia collegii Rigensis Societatis Jesu in Livonia*, [w:] *Latvijas vēstures avoti jezuitu Ordresņa arhīvos, sakārtojis J. Kleijntjenss*, daļa II, Rīga 1941, s. 77; A. Naruszewicz, *Historya Jana Karola...*, s. 148–150.

⁴² L. Bojer, *Carolomachia...*, [b.p.]; Ch. Kelch, *Liefländische Historia, Oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth- Lief- und Lettlandes*, Revall 1695, s. 489; F. Nyenstädt, *Livländische Chronik*, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, z. 2, hrsg. von J.F. Recke, Leipzig 1839, s. 119; J. Bodecker, *Bodeckers Chronik...*, s. 26.

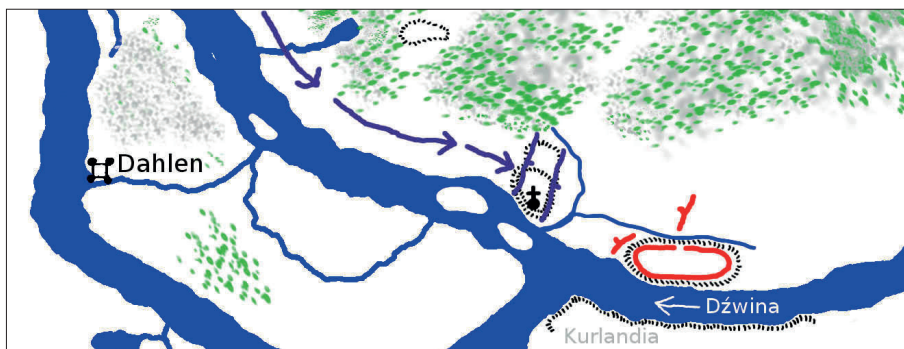
⁴³ Na temat Andersa Lennartssona zob. Lennartsson, Anders, [w:] H. Hofberg, *Svenskt biografiskt handlexikon*, t. 1, Stockholm 1906, s. 37, <http://runeberg.org/sbh/b0037.html> [18 listopada 2015 r.].

⁴⁴ „Eripuere fugam, nobis venientibus[...] [Chodkiewicz – M.B.] Post iuga compsi nos opperientur in armis”, L. Bojer, *Carolomachia...*, [b.p.].

⁴⁵ Na temat Gottharda Vieckena (Franza Wieckena) zob. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*, t. 4, bearb. von J.F. von Recke, K.E. Napiersky, Mitau 1832, s. 431–432.

⁴⁶ „[...] aber der Herzog aus Curland mit seinen Pferden noch nicht zu Cotcowitz genommen, haben der Pohlen Ihr Vertheil hinter der berge genommen”, G. Viecken, *Kurtze Beschreibung, was sich gedenckwürdiges zu Riga begeben und zugetragen von 1521 bis 1626*, LVVA, 4038:2:90, k. 105v.

⁴⁷ „[...] pomiędzy przeciwnymi wojsk zastępami przeciągało się rozłożyste pole”, P. Piasecki, *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopisu, poprzedzony studyjum krytycznym nad życiem i pismami autora*, tłum. A. Chrząszczewski, Kraków 1870, s. 189; „interjacente patenti latoqve campo”, J. Locennius, *Historiae Suecanae Libri IX*, Francofurtum 1676, s. 460.

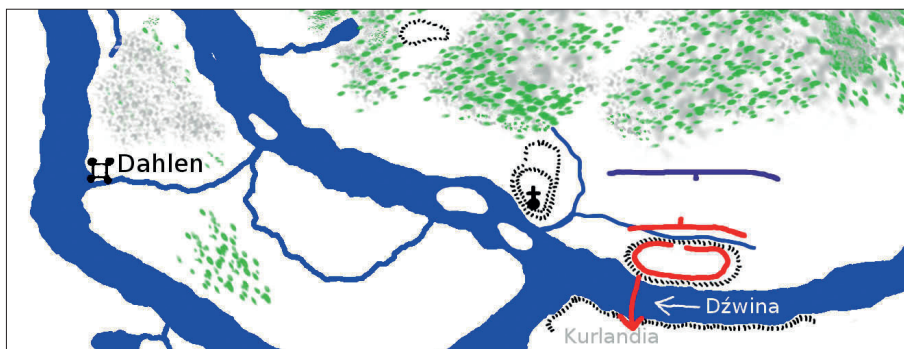
Zajęcie przez armię Karola IX kircholmskiego wzgórza

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

O obsadzeniu przez Szwedów wzgórza mówi wiele źródeł⁴⁸. Część dodaje, że armia Karola IX zajęła centrum miejscowości⁴⁹. Franz Nyenstädt pisze

⁴⁸ J.G. Veigandta sastādītas Kurzemes hercogu/Ketleru/genealogikas tabulas ar paskaidrojumiem, LVVA, 7363:3:951, k. 11; Warhafftige Neue Zeitung vnd eigentliche Beschreibung Von der Glücksighaften gethaner vnnd erhaltener Schlacht vnnd Victorien, des Durchleuchtigsten Großmächtigsten Fürsten vnd Herrn Herrn Sigismundi des dritten von Gottes Gnaden Königes in Polen vnd Schweden Groß Fürsten in Littawen etc. Durch Carolum Cotkowitz Kriegs Obersten in Liefland Befehlichshaber vber Sameyten vnd des Groß Fürsten in Littawen General Obersten mit Carolo Fürsten in Sudermanlandt so sich Kön: May: öffentlich widersetzen thet. Geschehen den 28. Augusti Anno 1605 stylo novo. Erstlich Gedruckt zu Krakow Anno 1605, [b.p.]; Von der grossen schlacht Vnd Niederlag Welche Sigismundus der dritte König in Poln vnnd Schweden Durch Carolum Chodkieuicum &c. General Obristen wider Hertzog Carlen auß Schweden den 27. Herbstmonat Anno 1605. glücklichen erhalten hat. Nach dem Latheinschen zu Crackaw außgange Exemplar auffß trewlichst in die Teutsche sprach gebracht. Gedruckt zu Augspurg bey Christoff Mang neben Sanct Jacob. Anno M.DCV., [b.p.]; NVNTIVS, AVSPICIIS SER^{mi} ET POTEN^{mi} SIGISMVNDI III POLONIAE ET SVECIAE Regis, Magni Lithuaniae Ducis &c. &c. A CAROLO CHOTKIEVICIO, Praeside Liuoniae, & Praefecto Samogitiae, atq; commissi praelij, parteq; Victoriae V. Calend: Septemb: Anno Dni M.D.C.V. CRACOVIAE, In Officina Nicolai Scharffenbergeri, Anno Dni 1605, [b.p.]; AVVISO DELLA GRAN VITTORIA ottenuta dalle genti del Sereniss. Sigismundo III, Rè di Polonia, et Suetia appresso Riga in Liuonia, á 27. di Settembre 1605, CONTRA il Duca Carlo di Sudermania heretico perfido, & empio vsurpatore del Regno di Suetia hereditario di detta Maestà & inuasore della Liuonia. CON LICENZA DE' SVPERIORI. In Roma, Appresso Guglielmo Facciotto MDCV, [b.p.]; L. Bojer, *Carolomachia, qua felix...*, [b.p.]; E. Rzetowski, *Ślawa Losu Szczesliwego w Inflanciech*, Wilno 1605, [b.p.]; T. Hiärn, *Ehst-, Lyf-, und Lettländischer Geschichte*, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, t. 1, hrsg. von C.E. Napiersky, Riga-Dorpat-Lepzig 1835, s. 399; „sprawil swe wojsko dosyć daleko od naszego przez wielkie i równe pole po pagórkach, dogadzając piechocie swej”, *Nowiny...*, s. 98;

⁴⁹ „[...] ad begaf sigs innemot Kerckholm, den han gå ett högt ad begwämlig it Rum stälde sis Krigheer till Slag”, *Berättelse...*, [b.p.]; „Kerckholmiam se recipit & collibus, opportuno sibi loco, insessis, aciem instruit”, J. Locennius, *Historiae Suecanae...*, s. 460.

Ustawienie armii Chodkiewicza plecami do Dźwiny i droga jej ewentualnej ucieczki
Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

o górze i bliskości miejscowego kościoła⁵⁰. Johann Georg Weygandt, Inflanctczyk piszący na początku XVIII w.⁵¹, autor *Carolomachii* – szwedzki jezuita Lars Bojer⁵² oraz ryski kronikarz żyjący na przełomie XVI i XVII w. Johann Bodecker⁵³ piszą, że część piechoty Karola IX miała w trakcie bitwy szukać schronienia w kościele kircholmskim, położonym na wzgórzu, blisko Dźwiny⁵⁴. Na rysunku Józefa Naronowicza-Narońskiego oraz na obrazie Pietera Snayersa widzimy armię Karola IX na wzgórzu z kościołem znajdującym się nad Dźwiną. Również na miedziorycie Tempesty, powstałym w oparciu o rysunek Jakuba Lauro⁵⁵, namioty szwedzkiego obozu znajdują się na wzgórzu

⁵⁰ „[...] vber den Berg bey der kleinen Kirche”, F. Nyenstädt, *Livländische Chronik...*, s. 119.

⁵¹ Na temat Johanna Georga Weygandta zob. *Allgemeines Schriftsteller...*, s. 495–499.

⁵² Na temat autorstwa *Carolomachii* zob.: A. Tyla, *Ivadas*, [w:] K. Bojeris, *Karolomachija*, iś lotynų kalbos vertė B. Kazlauskas, Vilnius 1992, s. 5–11; Ж.В. Некрашэвіч–Кароткая, *Беларускі паэст Хрыстафор Завіша і яго гераічная паэма «Караламахія»* (Вільня, 1606), 400-годдзя з часу апублікавання, „Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка” 2006, nr 2, s. 62–68, <http://elib.bsu.by/handle/123456789/40072> [18 listopada 2015 r.].

⁵³ Na temat Johanna Bodeckera (Boedeckera, Bottichera) zob. *Allgemeines Schriftsteller...*, t. 1, bearb. von J.F. von Recke, K.E. Napiersky, Mitau 1827, s. 230.

⁵⁴ L. Bojer, *Carolomachia, qua felix...*, [b.p.]; „unnd obwohl die Schweden zu unterschiedlichen mahlen einen Stand gefaßet und auß der Kirchholmschen Kirchen sich tapffer zur gegenwehr gesetzt”, J. Bodecker, *Bodeckers Chronik...*, s. 27; por. J.G. Veigandta sastādītas..., k. 11v.

⁵⁵ Na temat Jakuba Lauro zob.: J. Fijałek, *Materjały do stosunków rytownika rzymskiego Jakóba Lauro z Polakami w początkach XVII*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności” 1926, t. 31, nr 3, s. 6–11; M. Lewicka, *Rycina Jakuba Lauro ku czci Jana Zamoyskiego. Nowe materiały do ikonografii Szarogrodu i Zamościa*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1956, nr 1, s. 132–138.

z przepływającą obok rzeką⁵⁶. Autor *Equitis Lituani* – prawdopodobnie Teodor Lacki, dowódca odwodu armii Chodkiewicza – pisze wyraźnie, iż wojsko Rzeczypospolitej miało rzekę po lewej stronie, gdzie znajdował się jego obóz, a prawe skrzydło Szwedów usytuowane było naprzeciwko⁵⁷. Powyższe dowody wskazują na fakt oparcia szwedzkiej flanki o Dźwinę.

Na oparcie jednego ze skrzydeł o rzekę wskazuje relacja uczestnika bitwy – księcia Kurlandii i Semigalii Fryderyka. Wspomina on o przeprawieniu się pomiędzy obydwoma armiami⁵⁸, o czym przeczytać można również w krążących po Europie gazetkach ulotnych, takich jak „Nowiny z Inflant”: *widząc z obu stron przez Dźwinę wojska uszykowane*⁵⁹. Wspomniany władca przed przybyciem Karola IX pod Kircholm stał ze swoją kawalerią na dźwińskiej wyspie Dalen, pod zamkiem o tej samej nazwie. Planował on we wczesnych godzinach 27/17 września przeprawić się przez Dźwinę i dołączyć do armii Chodkiewicza. Szybkie pojawienie się wojsk szwedzkiego króla na zachód od Kircholmu skomplikowało ten plan. Książę pisze:

*wprawdzie on [Karol IX – M.B.] zajął nam przeprawę z zamku Dalen, dlatego musieliśmy następnego dnia rano zwinąć nasz nocny obóz i poszukać innego brodu, a następnie z nie mniejszym niebezpieczeństwem przeprawić się przez dźwiński prąd pomiędzy dwoma bitewnymi szlakami*⁶⁰.

Relację księcia potwierdza Gotthard Viecken w swoim *Kurtze Beschreibung*⁶¹. Plan przeprawienia się przez rzekę na zachód od Kircholmu nie powiódł się, dlatego książę musiał znaleźć bród położony na wschód od pozycji zajętej przez wroga i pokonał Dźwinę – jak sam pisze – *pomiędzy dwoma*

⁵⁶ A. Tempesta, [Bitwa pod Kircholmem w dn. 27 września 1605 r.], miedzioryt powstał na podstawie rysunku Giacoma (Jakuba) Lauro, 1606 (kopia sporządzona przez polskiego artystę T. Wieszczyckiego w technice akwaforty w XIX w., <http://polona.pl/item/400568/o> [18 listopada 2015 r.]).

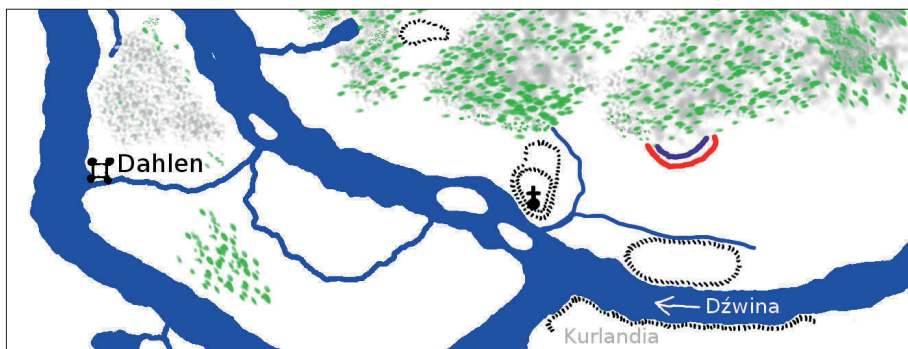
⁵⁷ „Is erat a sinistris ad ripam fluminis Dunae inter colles e tumulis assurgentes [...] Dextrum cornu Mansfeldius ad castra nostra direxerat”, T. Lacki, *Equitis Lituani*..., s. 40.

⁵⁸ „[...] durch den Dünenstromb zwischen beiden Schlachtordnung suchen vndt nehmen müssen”, *Schreiben Herzogs Friedrich von Kurland über die Schlacht bei Kirchholm am 17. Sept. 1605.*, hrsg. von J. von Bohlen, *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, t. 9: 1858, s. 116; na temat przeprawy księcia przez rzekę zob.: M. Balcerek, *Wkład księstwa*..., s. 9–10, 12–13; tegoż, *Księstwo Kurlandii*..., s. 110–114; tegoż, *Vom nationalen*..., s. 250–253.

⁵⁹ *Nowiny*..., s. 98.

⁶⁰ „Vns zwar hat er [König Karl – M.B.] den Pass vom Hause Dahlen, da wir den folgenden morgen vber die Düna zuziehen Vnser Nachtlager gehalten dadurch benommen, das Wir also eine andere furrt mit nicht geringer gefahr durch den Dünenstromb zwischen beiden Schlachtordnung suchen vndt nehmen müssen”, *Schreiben Herzogs*..., s. 116.

⁶¹ G. Viecken, *Kurtze Beschreibung*..., k. 105.

Brak możliwości ucieczki Szwedów za rzekę przy równoległym ustawieniu obydwu wojsk do Dźwiny. Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

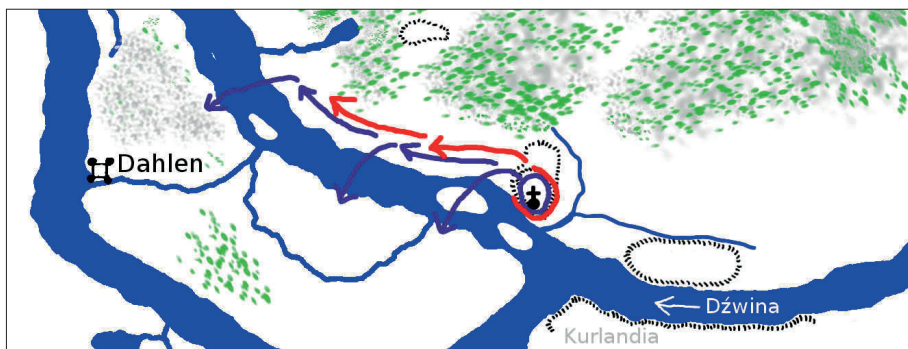
bitewnymi szykami. Przeprawa przez rzekę w obecności wroga zawsze stanowi poważne niebezpieczeństwo. Szwedzi mogli wówczas bardzo łatwo utrudnić, a nawet uniemożliwić pokonanie Dźwiny przez księcia, ale – jak pisze Viecken – nie wykorzystali tej szansy⁶².

Patrząc na próby ustawienia Szwedów z dala od Dźwiny, trudno nie zadać sobie pytania, w jaki sposób armia Karola IX mogła zająć taką pozycję. Informacje dotyczące marszu szwedzkiej armii pod Kircholm wskazują wyraźnie na drogę wzdłuż rzeki. Jeśli Karol chciał przyprzeć wroga do rzeki, jak twierdzą zwolennicy ustawienia równoległego, to musiał zająć pozycję na wschód od Kircholmu i na północ od Dźwiny. To z kolei wymagało skomplikowanego manewru, dodatkowo wykonywanego na oczach przeciwnika. Znane nam źródła nie wspominają o tego typu ruchach Szwedów. Co prawda, próby przygwożdżenia armii Chodkiewicza do rzeki pojawiają się pod Kircholmem, ale związane są one z późniejszą pogonią za udawaną ucieczką Litwinów oraz z realizacją planu oskrzydlenia i wyjścia na tyły wojska hetmana w trakcie samej bitwy.

Warto się jeszcze zastanowić nad kwestią ucieczki Szwedów, a dokładnie nad trasą tejże ucieczki. W wielu źródłach znajdujemy wzmianki o próbach przeprawy przez Dźwinę i szukaniu schronienia na terenie Księstwa Kurlandii i Semigalii (żadne z obecnie znanych źródeł nie zaprzecza temu)⁶³.

⁶² Tamże, k. 105v.

⁶³ *Avviso Della Gran Vittoria...*, [b.p.]; Ch. Golniewski, *Piesn Nowa Calliopy Sarmackiey O Szczęśliwym porażeniu Książąt Karola Sudermańskiego y Friderika Lunenburskiego*, Wilno 1605, [b.p.]; E. Rzetowski, *Sława Losu...*, [b.p.]; J. Bodecker, *Bodeckers Chronik...*, s. 27; J. Locennius, *Historiae*

Ucieczka Szwedów i pościg za nimi przy prostopadłym ustawieniu obydwu wojsk do Dźwiny
Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Bodecker dodatkowo pisze o trasie wzdłuż rzeki, co znaczone miało być ciałami poległych⁶⁴. Pojawia się jednak pytanie: gdyby Szwedzi stali daleko od Dźwiny, to czy mogliby dotrzeć do rzeki? Jeśli przyjmiemy wersję o ustawieniu równoległym, to zauważymy, że na najkrótszej drodze do rzeki stała Szwedom triumfująca armia Rzeczypospolitej. Analiza tego zagadnienia wskazuje, że armia Karola IX musiała stać nad Dźwiną, inaczej próba ucieczki na drugą stronę rzeki byłaby niemożliwa.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż armia Karola IX zajęła wzgórze z kircholmskim kościołem, które znajdowało się nad rzeką, a prawą flankę szwedzkiego wojska zabezpieczała Dźwina.

Chodkiewicz nie starał się przeszkadzać dyslokacji przeciwnika spod Rygi, ale spokojnie czekał na niego pod Kircholmem. Teodor Lacki pisze nawet, że hetman, spodziewając się przybycia przeciwnika, wybrał pole mającej wkrótce nastąpić walki⁶⁵.

Szkic Józefa Naronowicza-Narońskiego z połowy XVII w. i obraz Pietera Snayersa pokazują Dźwinę płynącą przy bokach obydwu armii. Lacki pisze wyraźnie o oparciu przez Chodkiewicza swojej lewej flanki o obóz usytuowany nad rzeką, dokładnie naprzeciwko prawego skrzydła armii Karola IX⁶⁶.

Suecanae..., s. 461; *List J. Karola Chodkiewicza do króla. Dan pod Rygą d. 30 września 1605 r.*, [w:] *Wypisy do ćwiczeń...*, s. 101; *Nowiny...*, s. 99; na rysunku *Tempesty* widzimy Szwedów uciekających przez rzekę, A. Tempesta, [Bitwa pod Kircholmem...].

⁶⁴ J. Bodecker, *Bodeckers Chronik...*, s. 27; por. J.G. Veigandta *sastādītas...*, k. 11v.

⁶⁵ „[...] locum pugnae deligit”, T. Lacki, *Equitis Lituani...*, s. 36.

⁶⁶ Tamże, s. 40.

W „Nowinach z Inflant” czytamy o sprawieniu się wojska nad Dźwiną⁶⁷. W dwóch kolejnych gazetach ulotnych padają słowa o ustawieniu wojska obok rzeki⁶⁸, a w jeszcze innej o tym, że było to niedaleko od niej⁶⁹. Lars Bojer również sytuuje wojsko Chodkiewicza nad rzeką, uściślając, że kraniec lewego skrzydła znajdował się w miejscu, gdzie przez Dźwinę przeprawili się Kurlandczycy⁷⁰.

Książę Fryderyk, pisząc o swojej przeprawie, wspomina o przeprowieniu się pomiędzy obydwojema armiami⁷¹, co potwierdza autor „Nowin z Inflant”⁷². Wywód dotyczący metody, a częściowo i miejsca przeprawy uwiarygodnia relacja z przeprawy przez rzekę pod Kirchholmem wojewody smoleńskiego Aleksandra Korwina Gosiewskiego z 1627 r.⁷³ Opisuje on dokładnie przeprawę z kurlandzkiego brzegu na wyspę Dalen, a następnie z wyspy na inflancki brzeg⁷⁴.

W jego relacji pojawiają się trzy brody pod Kirchholmem. Gosiewski w innym liście podaje, że przeprowił się *niżej Kircholmu*, a więc na północny zachód od miejscowości⁷⁵. Ze wspomnianej wyżej relacji wynika, że ponad 20 lat wcześniej jeszcze *niżej od tego miejsca*, czyli bardziej na zachód, przeprowił się z inflanckiego brzegu na wyspę Dalen książę Fryderyk. Czy był to bród wykorzystany w dniu 27 września 1605 r.? Informacja o pokonaniu rzeki na zachód od Kircholmu wskazują, że nie mógł to być ten bród. Relacja wojewody smoleńskiego zawiera jednak informację o jeszcze jednym brodzie, z którego skorzystał kapitan Zolderbach. Miał on być z innej strony wyspy Dalen i choć był również głęboki i bystry, to chyba bardziej pewny, o czym świadczy brak wzmianek o problemach z nim.

⁶⁷ „Nasze też wojsko sprawił J.M. Pan Hetman nad Dźwiną”, *Nowiny...*, s. 98.

⁶⁸ „[...] ihre Ordnung neben dem Wasser gemacht”, *Warhafftige...*, [b.p.]; „neben dem Fluß in ein Ordnung stellet”, *Von der grossen...*, [b.p.]

⁶⁹ „[...] li Polacchi all'incontro non lontano da Duina”, *Avviso Della Gran Vittora...*, [b.p.]

⁷⁰ „Fortissime Thoma, Martis alumne, latus Dambrowa tuere sinistrum. His qui velitibus praesunt (iuga namq vocati Liquerunt, vbi Curlandus transmiserat amnem)”, L. Bojer, *Carolomachia, qua felix...*, [b.p.]

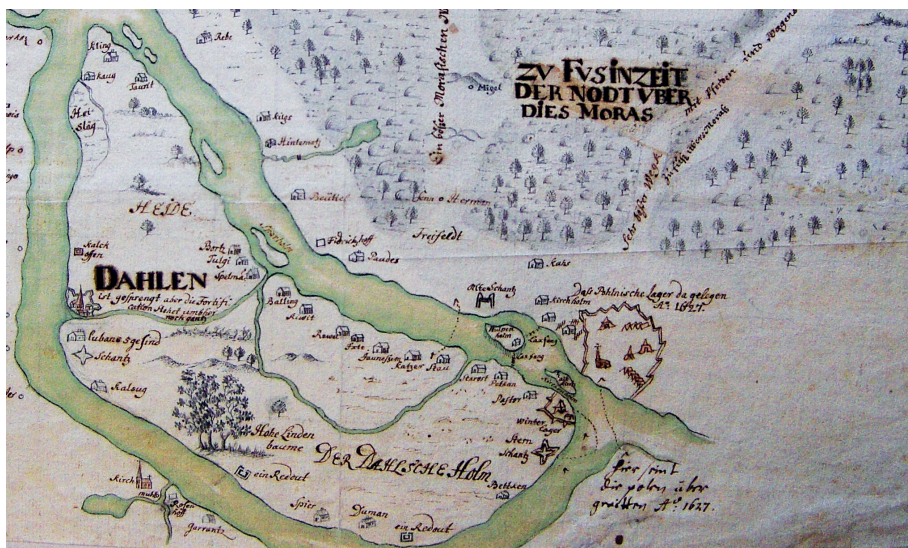
⁷¹ *Schreiben Herzogs...*, s. 116.

⁷² *Nowiny...*, s. 98.

⁷³ Na temat Aleksandra Gosiewskiego zob. S. Herbst, *Gosiewski Aleksander (zm. 1639)*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław-Warszawa 1959, s. 339–340.

⁷⁴ Na temat przeprawy Aleksandra Gosiewskiego w 1627 r. zob. M. Balcerek, *Wkład księstwa...*, s. 10, 12; tegoż, *Księstwo Kurlandii...*, s. 111–113; tegoż, *Vom nationalen...*, s. 251–253.

⁷⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów Dział V, nr 4560/III, Aleksander Gosiewski do Zygmunta III, pod Dalen, 14 października 1627 r., s. 12.

Fragment mapy ukazującej obóz Gosiewskiego i umocnienia we wschodniej części wyspy Dalen
Źródło: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllaes Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Gdzie znajdowała przeprawa kapitana? Na to pytanie pomagają nam odpowiedzieć kopia mapy okolic Rygi z 1627 r. Zaznaczono na niej obóz Gosiewskiego pod Kircholmem oraz fortyfikacje na wyspie Dalen⁷⁶. Autor mapy podaje informację sugerującą przeprawę bezpośrednią z kurlandzkiego brzegu na inflancki, ale lokalizacja wspomnianych umocnień wskazuje na coś innego. Na wschodnim brzegu Dalen, w miejscu dogodnym do przeprawy z kurlandzkiego brzegu na wyspę, znajduje się gwiazdasty szaniec. Na północ od niego położony jest „Winter Lager”. Zajmuje on najdalej na wschód wysunięty punkt wyspy, na wysokości Kircholmu i obozu po drugiej stronie Dźwiny. Jeśli informacja podana przez autora mapy jest prawdziwa, to po co umacniano wschodni skrawek wyspy Dalen? Patrząc na te fortyfikacje, widzimy świetne przyczółki zabezpieczające przeprawy, o których pisał Gosiewski. Pozwala to założyć, iż kontrowersyjna informacja została podczas kopiowania zniekształcona, a pierwotnie była komentarzem do zaznaczonych na mapie fortyfikacji.

Wracając do przepraw, przyjrzymy się dokładniej lokalizacji tej z Dalen na inflancki brzeg. Miejsce to od północnego zachodu osłania wysepka

⁷⁶ *Alhiervber der Dvna hat der Pohllaes Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:065.

Marsz księcia Fryderyka

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

Kirchholm, niejako ukrywając je przed wzrokiem skierowanym z terenu na zachód od Kirchholmu. Nie można również wykluczyć wykorzystania wysypki Kirchholm podczas przeprawy. Umieszczenie umocnionego przyczółka na Dalen, jakie widzimy na mapie z 1627 r., idealnie pasuje do opisu przeprawy księcia Fryderyka z 1605 r. Władca ten, nie mogąc przejść na drugi brzeg na zachód od Kirchholmu, musiał szybko skierować się na wschód. Bród na wschód od wysypki Kirchholm dawał mu ostatnią szansę na dotarcie do wojska Chodkiewicza bez konieczności opuszczania wyspy Dalen (o czym zresztą nie wspomina) i szukania przeprawy w górnym biegu Dźwiny. Książę, pokonując rzekę w tym miejscu, widziałby po swojej lewej stronie armię Karola IX za kircholmskim wzgórzem, a po prawej Chodkiewicza.

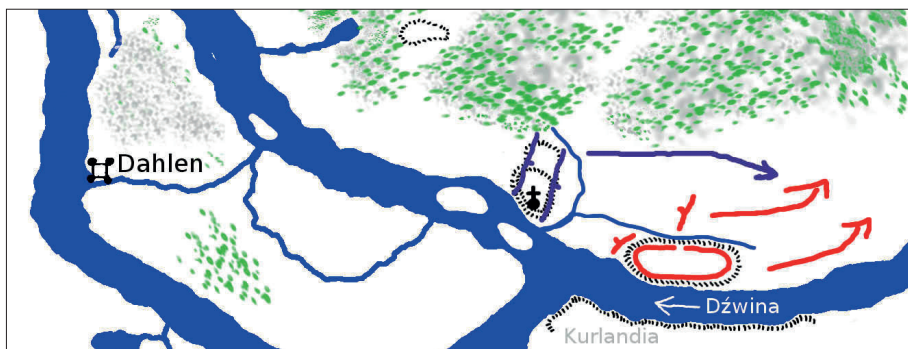
W gazetce ulotnej „Von der grossen schlacht”⁷⁷, *Carolomachii*⁷⁸ i w Kronice Pawła Piaseckiego z połowy XVII w.⁷⁹ znajdujemy informacje wskazujące na niemożność ucieczki Chodkiewicza. Natomiast w „Nowinach z Inflant” czytamy o *niebezpieczeństwie z przegranej bitwy / strzeż Boże / do ujęcia*⁸⁰. Trudno jednak te wzmianki powiązać z powszechnie znaną informacją o nakłonieniu Szwedów do ataku prowokacją rejterady. Gdzie miała ucie-

⁷⁷ „[...] solten sie sich mit Wasser und Waffnen allenthalben umbringt”, *Von der grossen schlacht...*, [b.p.].

⁷⁸ „Inde hostis premit, hinc nos Duna coercet”, L. Bojer, *Carolomachia, qua felix...*, [b.p.].

⁷⁹ Kronikarz pisze, że Litwini byli „z jednej strony Dźwiną, a z innych przeciwmi ludu zbrojnego zastępami opasani”, P. Piasecki, *Kronika Pawła...*, s. 189; na temat Pawła Piaseckiego zob. W. Czapliński, *Piasecki Paweł (1579–1649)*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 787–789.

⁸⁰ *Nowiny...*, s. 99.

Szwedzki manewr uniemożliwiający ucieczkę armii Chodkiewicza

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

kać armia hetmana, skoro z jednej strony miał stać przeciwnik, a z drugiej znajdowała się trudna do przebycia Dźwina? Zresztą przeprawa przez rzekę w obliczu Szwedów skończyłaby się katastrofą. Maria Barłowska, analizując mowę Chodkiewicza w „Nowinach z Inflant”, wskazuje na wykorzystanie przez niego tradycyjnego schematu przymusu walki wynikającego z miejsca i sytuacji, mającego pobudzić wojsko do starcia z liczniejszym przeciwnikiem⁸¹. I w taki sposób należałoby interpretować informację o niemożności ucieczki.

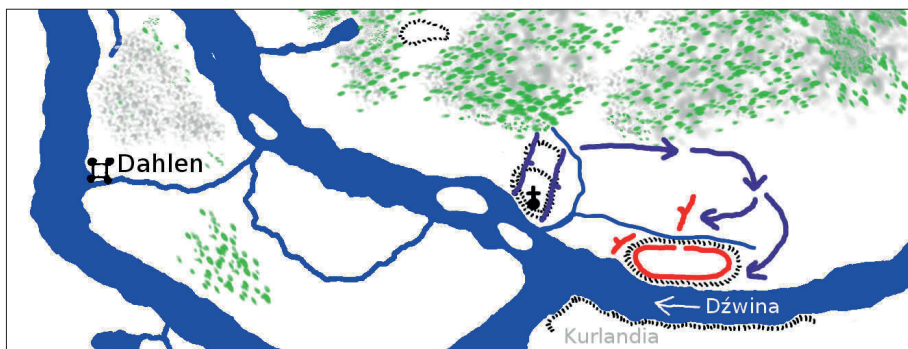
Warto zwrócić uwagę na pozorowaną ucieczkę Chodkiewicza. Niebiorący udziału w bitwie rotmistrz husarski Jan Rudomina tak opisuje to wydarzenie⁸²: *W Inflanciech tym fortelem [pozorowanej ucieczki] napadł [Chodkiewicz] sam na Szwedy, Wrzкомо odbiegł Obozu [litewskiego]*⁸³. Jak mógł hetman oddalić się od obozu, skoro nie było możliwości ucieczki? Gdzie mógł Chodkiewicz się oddalić, gdy z jednej strony była rzeka, a z drugiej wróg? Tylko sytuacja, w której armia hetmana stała bokiem do Dźwiny, pozwalała na zastosowanie pozorowanej ucieczki w postaci rzekomego odejścia od obozu.

Lacki, opisując szwedzki pościg za wojskiem Chodkiewicza, wspomina o szybszym zejściu ze wzgórza lewego skrzydła armii Karola IX, które miało

⁸¹ M. Barłowska, *Ekscytarz Chodkiewicza w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego. Powinowactwa literackie i rzeczywiste*, „Barok” 2001, s. 81; zob. także W. Rawski, *Kirchholm 1605...*, s. 150.

⁸² Na temat Jana Rudominy zob.: H. Lulewicz, *Rudomina Dusiacki Jan h. Trąby (1581–1646)*, [w:] PSB, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 671–674.

⁸³ R. Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa 2011, s. 32.

Szwedzki manewr zajęcia od tyłu armii Chodkiewicza

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

przeszkodzić w ucieczce⁸⁴. Biorąc pod uwagę fakt, iż wojsko hetmana mogło uciekać jedynie na wschód wzdłuż Dźwiny, czyli na północny wschód, rozkaz o szybszym zejściu lewego skrzydła, a więc tego północnego, wydaje się bardzo logiczny. Tylko taki manewr pozwalał na przeszkodzenie w ucieczce przeciwnika.

Wspomnianą wyżej wzmianką z *Equitis Litvani* można również wytłumaczyć próbę obejścia prawej flanki wojska hetmana i zajęcia go od tyłu przez lewe skrzydło armii Karola IX już w trakcie bitwy, o czym wspomina większość źródeł⁸⁵. Teoretycznie, gdyby Chodkiewicz nie oparł jednego ze skrzydeł swojego wojska o Dźwinę, to rozkaz szwedzkiego króla dotyczący zajęcia hetmana od tyłu, od Dźwiny, mógł odnosić się także do lewej flanki Litwina.

Podobne do informacji o niemożności ucieczki są te mówiące o ustawieniu armii Rzeczypospolitej wzdłuż Dźwiny, co sugeruje zajęcie pozycji plecami do rzeki. Znajdujemy je w gazetce ulotnej „Nvntivs, Avspiciis”⁸⁶, anonimowej relacji z bitwy – szwedzkiej proveniencji⁸⁷, u szwedzkiego dziejopisarza Johan-

⁸⁴ „[...] vt fugam (vt putauit) nostrorum praeuerteret”, T. Lacki, *Equitis Litvani...*, s. 40.

⁸⁵ „[...] po lewej stronie miąsży uff Rajtarów, którzy za podkaniem się naszych, mieli zachodzić od Dźwiny w tył wojsku naszemu [...] rozumieniac o swych dobrze, puścili się ku Dźwinie, chcąc zachodzić naszym w tył, którzy w bitwie byli”, *Nowiny...*, s. 98; *Warhrhafte...*, [b.p.]; „Jazdę zaś lewego skrzydła nieprzyjacielskiego, której Suderman rozkazał był z tyłu naszym zachodzić”, P. Piasecki, *Kronika Pawła...*, s. 190; „hastati ad equitatus sinistrum cornu positi, conferta manu Polonos a tergo invadere jussi erant [...] Carolus sinistrae alae eqvites Polonum a tergo circumvenire jusserat”, J. Locennius, *Historiae Suecanae...*, s. 460–461.

⁸⁶ „[...] aciem secundum flumen explicuere”, *NVNTIVS...*, [b.p.];

⁸⁷ „Dernmot satte Kodkewitz sine flyglar uthmedt Dyne”, *Berättelse om feldslaget ved Kerkholm i Lifland, som höltz årh 1605.*, Krigsarkivet, 141010002:G1:1605, [b.p.].

na Locenniusa⁸⁸ działającego w połowie XVII w.⁸⁹ oraz u ryżanina Thomasa Hiärna⁹⁰. W tych samych relacjach możemy jednocześnie przeczytać o zajęciu przez Karola IX wzgórza w centrum Kircholmu. Powstaje zatem pytanie, w jaki sposób Chodkiewicz mógł ustawić swoje wojsko tyłem do rzeki, mając przed sobą ustawionych na wzgórzu w Kircholmie Szwedów? Pozorną sprzeczność relacji można próbować wytłumaczyć zmianami biegu rzeki. Parę kilometrów na wschód od Kircholmu rzeka skręcała z kierunku północno-zachodniego na południowo-zachodni, aby jeszcze przed wioską ponownie odbić na północny zachód. W efekcie jedni obserwatorzy widzieli Dźwinę na lewym skrzydle armii Chodkiewicza, a inni na ich tyłach. Faktem lekkiego skręcania rzeki na wschód od pozycji wojska hetmana można również wytłumaczyć próbę obejścia przez lewe skrzydło Szwedów armii Chodkiewicza od strony Dźwiny.

Stojące tyłem do Dźwiny wojsko hetmana widzimy także na miedziorycie florentczyka Antonia Tempesty z 1606 r. Dla wielu to istotny argument w dyskusji nad ustawieniem wojsk względem rzeki. Problem w tym, że rzymianin Jakub Lauro – autor rysunku, na podstawie którego Tempesta wykonał miedzioryt – niewiele uwagi przykładał do topografii samego miejsca bitwy i okolic. Świadczy o tym błędne przedstawienie Rygi względem Dźwiny, ukazanie Kurlandczyków przepływających się przez rzekę na wprost Szwedów oblegających miasto czy też namiotów obozu wojska hetmana znajdujących się na jej drugim brzegu. Wydaje się, że rysownik, słysząc o zaskoczeniu armii Chodkiewicza nad Dźwiną i sytuacji bez wyjścia, ukazał rzekę na tyłach wojska hetmana⁹¹.

Trudnym do wyjaśnienia aspektem jest kwestia kierunku wiatru wiejącego podczas bitwy. W „Nowinach z Inflant” czytamy, że *wiatr był poboczny, od morza, który obiega wojskom jednako służył*⁹². Tę samą informację po-

⁸⁸ Na temat Johanna Loceniusa zob.: S. Jägerskiöld, *Loccenius, Johannes, Historiker, Jurist, Professor Skytteanus, Rikshistoriograf (1598–1677)*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon* (dalej: SBL), t. 24, Stockholm 1982–1984, s. 77; SBL, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx> [18 listopada 2015 r.].

⁸⁹ „Poloni vero iuxta Dunam alas suas explicabant”, J. Locennius, *Historiae Suecanae...*, s. 460.

⁹⁰ „Die Pohlen stellten ihre Geschwader langst der Düna”, T. Hiärn, *Ehst-, Lyf-...*, s. 399; na temat Thomasa Hiärna zob. H. Hildebrand, *Hiäre, Thomas*, [w:] ADB, t. 12, hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1880, s. 384–385.

⁹¹ Stanisław Herbst pisze, że należy nauczyć się czytać rycinę i podaje, iż w tle widać, jak Tomasz Dąbrowa, dowódca lewego skrzydła armii hetmana, zwija szwedzki szyk, S. Herbst, *Anna Wazówna a sprawa ikonografii batalistycznej*, [w:] *Sarmatia artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza*, red. J. Białostocki, A. Gieysztor, M. Karpowicz i in., Warszawa 1968, s. 62.

⁹² *Nowiny...*, s. 99.

dają inne gazety ulotne⁹³. Wtóruije im Paweł Piasecki, który pisze w swojej kronice o wykorzystaniu przez lewe skrzydło armii Chodkiewicza wiatru wiejącego od morza w ataku na Szwedów⁹⁴. Inny kronikarz, Tomas Hiärn, nadmienia, iż wiatr wiał w kierunku Szwedów, sypiąc im dymem w twarz, ale nie podaje więcej szczegółów z tym związanych⁹⁵.

Jeśli wierzyć większości, to wiatr wiał od północnego zachodu, a obydwie armie musiały stać flankami do tego kierunku. Oznaczałoby to, że armia Karola IX zajęła pozycję na północny wschód od stanowiska hetmana. Aby tego dokonać, armia szwedzka musiała obejść wojsko Chodkiewicza od północy, o czym nie wspomina żadne źródło, a co byłoby bardzo niebezpiecznym manewrem. Jak zatem interpretować wzmianki w ulotnych gazetkach i kronice Piaseckiego?

W „Nowinach” możemy także przeczytać, iż książę kurlandzki Fryderyk, przeprawiając się przez rzekę, *widząc z obu stron przez Dźwinę wojska uszykowane [...], puścił się wpław*⁹⁶. Książę, podobnie jak poboczny wiatr od morza, miał obydwie walczące strony bo bokach. Tym samym poboczny wiatr oznaczałby wiatr wiejący z południa lub południowego zachodu. Trudno jednak powiązać to z obecnością morza na zachód i północny zachód od Kircholmu. Być może wiatr zmieniał kierunek podczas bitwy, raz mógł wiać z południa i południowego zachodu, a raz z zachodu i północnego zachodu, gdzie znajdowało się morze.

Podsumowując, możemy wysunąć kilka wniosków. Po pierwsze, Dźwina w okolicach Kircholmu nie płynie prosto ze wschodu na zachód, ale zmienia swój kierunek. Tuż przed samą miejscowością skręca ona w kierunku północnego zachodu, aby za Kircholmem skierować swój nurt prosto na zachód. Gdy spojrzymy na mapę, zobaczymy rzekę wygiętą w łuk skierowany na południe. Okolice Kircholmu i miejsce bitwy znajdują się w jego zachodniej części.

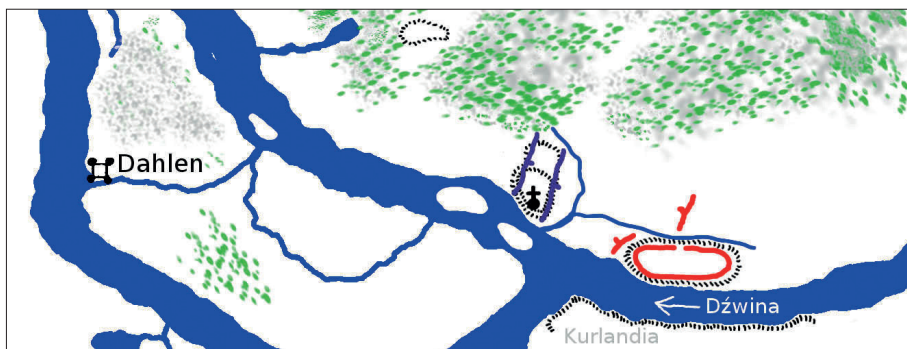
Po drugie, Szwedzi maszerowali spod Rygi do Kircholmu wzdłuż rzeki Dźwiny. Nad ranem pojawili się na zachód od Kircholmu, do którego

⁹³ *Warhafftige...*, [b.p.]; *Von der grossen schlacht...*, [b.p.]; *NVNTIVS...*, [b.p.]; *Avviso Della Gran Vittora...*, [b.p.].

⁹⁴ „Toż Tomasz Dąbrowa [dowódca lewego skrzydła armii hetmana – M.B.] z pułkiem swoim poskoczywszy w odkryty bok prawego skrzydła nieprzyjacielskiego, za posłużeniem powiewającego od morza wiatru, który pisakiem i dymem oczy nieprzyjacielowi zmącił”, P. Piasecki, *Kronika Pawła...*, s. 190.

⁹⁵ „[...] alss auch den widerwertigen Wind, der ihnen den Rauch ins Gesicht trieb”, T. Hiärn, *Ehst-, Lyf-...*, s. 399–400.

⁹⁶ *Nowiny...*, s. 98.

Prostopadłe ustawienie obydwu armii względem Dźwiny

Na podstawie: *Alhiervber der Dvna hat der Pohllales Wegk Gebrant*, Krigsarkivet, Stockholm, 425:01:064.

później wkroczyli. Centrum Kircholmu położone było na wzniesieniu, a to oznacza zajęcie przez wojska Karola IX wzgórze. Co istotne, cały czas miały one po prawej stronie rzekę Dźwinę, a frontem skierowane były na wschód.

Po trzecie, armia Jana Karola Chodkiewicza zatoczyła swój obóz nad rzeką, na wschód od Kircholmu. Hetman ustawił wojsko w taki sposób, że jego lewe skrzydło opierało się o obóz, frontem skierowane było na zachód.

Po czwarte, marsz Szwedów wzdłuż Dźwiny nie pozwolił na przeprawę oddziałom księcia Kurlandii i Semigalii Fryderyka na zachód od Kircholmu. W efekcie musiały one pokonać rzekę na wschód od Kircholmu, pomiędzy wrogimi armiami.

Po piąte, Szwedzi, opuszczając swoje pierwotne pozycje na wzgórzu, oddalili się od rzeki, gdyż ta w tym miejscu zmienia swój bieg, skręcając na północny zachód. W wyniku tego manewru wojsko Karola IX straciło oparcie o Dźwinę na prawej flance, co zostało wykorzystane podczas walki.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa)

Archiwum Radziwiłłów, Dział V, nr 4560/III

Biblioteka Narodowa (Warszawa)

G.11146

G.4342/III

Bibliothèque nationale de France (Paris)

GE DD-2987 (3023)

Krigsarkivet (Stockholm)

0406:01:019

0425:01:064

0425:01:065

0455:G1:1605

Latvijas valsts vēstures arhīvs (Rīga)

2909:1:452

4038:2:90

7363:3:951

7404:1:1304

7404:2:19

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

AVVISO DELLA GRAN VITTORIA ottenuta dalle genti del Sereniss. Sigismundo III, Rè di Polonia, et Suetia appresso Riga in Liuonia, á 27. di Settembre 1605, CONTRA Il Duca Carlo di Sudermania heretico perfido, & empio vsurpatore del Regno di Suetia hereditario di detta Maestà & inuasore della Liuonia, Roma 1605.

Bodecker J., *Bodeckers Chronik. Livländischer und Rigascher Ereignisse. 1593–1638*, bearb. von J.G.L. Napierski, Riga 1890.

Bojer L., *Carolomachia, qua felix victoria*, Vilniae 1606.

Calendaria Caroli IX, utgiften genom A. Lewenhaupt, Stockholm 1903.

Golniewski Ch., *Piesn Nowa Calliopy Sarmackiey O Szczęśliwem porażeniu Książąt Karola Sudermańskiego y Friderika Lunenburskiego*, Wilno 1605.

Hjärn Th., *Ehst-, Lyf-, und Lettländischer Geschichte*, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. 1, hrsg. von C.E. Napiersky, Riga–Dorpat–Lepzig 1835, s. 1–444.

Kelch Ch., *Liefländische Historia, Oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth- Lief- und Lettlandes*, Revall 1695.

Lacki T., *EQUITIS LITUANI DE BELLO LIVONICO per Decennium gesto*, Wilno 1610.

Latvijas vēstures avoti, 3 sējums: *Latvijas vēstures avoti jezūitu Ordresņa archīvos*, sakārtojās J. Kleijntjenss, daļa II, Rīga 1941.

List J. Karola Chodkiewicza do króla. Dan pod Rygą d. 30 września 1605 r. [w:] *Wypisy do ćwiczeń z historii wojskowej*, cz. 1, *Okres od starożytności do końca XIX w.*, z. 1, *Do bitwy pod Lutynią w 1757 r.*, wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, Warszawa 1961, s. 100–101.

Locennius J., *Historiae Suecanae Libri IX*, Francofurtum 1676.

Nowiny z Inflant o szczęśliwey porażce, która się stała nad Karolusem księżciem sudermanskim przez... Iana Karola Chotkievvicza najwyższego hetmana W.X.L. dnia 27 Septemb. vv dzień s. Stanislavva roku 1605, Kraków 1605.

Nowiny z Inflant, wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, [w:] *Wypisy do ćwiczeń z historii wojskowej*, cz. 1, *Okres od starożytności do końca XIX w.*, z. 1, *Do bitwy pod Lutynią w 1757 r.*, wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, Warszawa 1961, s. 96–100.

NVNTIVS, AVSPICIIS SER^{mi} ET POTEN^{mi} SIGISMVNDI III POLONIAE ET SVECIAE Regis, Magni Lithuaniae Ducis &c. &c. A CAROLO CHOTKIEVICIO, Praeside Liouoniae, & Praefecto Samogitiae, atq; commissi praelij, parteq; Victoriae V. Calend: Septemb: Anno Dni M.D.C.V., Cracoviae 1605.

Nyenstädt F., *Livländische Chronik*, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. 2, hrsg. von J.F. Recke, Leipzig 1839, s. 1–160.

Piasecki P., *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopisu, poprzedzony studyjum krytyczném nad życiem i pismami autora*, tłum. A. Chrzęszczewski, Kraków 1870.

Rzetowski E., *Śława Losu Szczęśliwego w Inflanciech*, Wilno 1605.

Schreiben Herzogs Friedrich von Kurland über die Schlacht bei Kirchholm am 17. Sept. 1605., hrsg. von J. von Bohlen, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Bd. 9: 1858, s. 114–118.

Von der grossen schlacht Vnd Niederlag Welche Sigismundus der dritte König in Poln vnnd Schweden Durch Carolum Chodkieuicum &c. General Obristen wider Hertzog Carlen auß Schweden den 27. Herbstmonat Anno 1605. glücklich erhalten hat. Nach dem Latheinischen zu Crackaw außgange Exemplar auffß trewlichst in die Teutsche sprach gebracht, Augspurg 1605 (wersja łacińska NVNTIVS, AVSPICIIS SER^{mi} ET POTEN^{mi}...).

Warhafftige Neue Zeitung vnd eigentliche Beschreibung Von der Gelüksighafften gethaner vnnd erhaltener Schlacht vnnd Victorien, des Durchleuchtigsten Großmächtigsten Fürsten vnd Herrn Herrn Sigismundi des dritten von Gottes Gnaden Königes in Polen vnd Schweden Groß Fürsten in Littawen etc. Durch Carolum Cotkowitz Kriegs Obersten in Liefland Befehlichshaber vber Sameyten vnd des Groß Fürsten in Littawen General Obersten mit Carolo Fürsten in Sudermanlandt so sich Kön: May: öffentlich widersetzen thet. Geschehen den 28. Augusti Anno 1605 stylo novo, Krakow 1605.

OPRACOWANIA

Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Bd. 1, 4, bearb. von J.F. von Recke, K.E. Napiersky, Mitau 1827, 1832.

Antanavičius D., *Lietuvio bajoro Dešimtmetis livonijos karas (1610.) Ir jo autorius (autorystes atribucijos bandymas)*, Vilnius 2003.

Antanavičius D., *Znane i nieznanne źródła do kampanii kircholmskiej w 1605 roku*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 23–41.

Balcerek M., *Liczebność, skład i szyk wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, *Zapiski Historyczne*, t. 74: 2009, z. 3, s. 7–23.

Balcerek M., *Wkład księstwa Kurlandii i Semigalii oraz powiatu piltyńskiego w bitwę pod Kircholmem w 1605 roku*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, t. 10 (61): 2009, nr 2, s. 5–22.

Balcerek M., *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012.

Balcerek M., *Ordre de Bataille armii walczących pod Kircholmem dnia 27 września 1605 r.*, [w:] *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013, s. 27–62.

- Balcerek M., *Polacy w armii Karola IX w bitwie pod Kircholmem 27 IX 1605 roku*, ZH, t. 78: 2013, z. 3, s. 93–104.
- Balcerek M., *Vom nationalen Narrativ vergessen – Der Beitrag des Herzogtums Kurland und Semgallen sowie des Piltener Kreises während der Schlacht bei Kirchholm im Jahre 1605*, *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, Bd. 72: 2013, H. 2, s. 243–266.
- Balčiūnas [B.], *Pirmasai Švedų karas ir Kirchholmo kova*, Karo Archyvas, t. 1: 1925, s. 3–24.
- Baltisches historisches Ortslexikon*, Tl. 2: *Lettland (Südlivland und Kurland)*, hrsg. von H. Feldmann und H. von zur Mühlen, Köln–Wien 1990.
- Barkman B., *Kungl. Svea Livgardes historia*, t. 2, 1560–1611, Sztokholm 1938–1939.
- Barłowska M., *Ekscytarz Chodkiewicza w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego. Powinowactwa literackie i rzeczywiste*, Barok, t. 8: 2001, nr 15, s. 77–93.
- Bensow E., *Kungl. Skaraborgs regementes historia*, D. I: *Fänikor och regementen i Västergötland 1543–1631*, Stockholm 1931.
- Caune A., Ose I., *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. Gadsimta vācu piļu leksikons, Latvijas viduslaiku pils*, 4. sējums, Rīga 2004, s. 442–451.
- Ciglis J., „Szwedzki szaniec” w *Salaspils a bitwa pod Kircholmem*, Z Otchłani Wieków, t. 62: 2007, nr 1–4, s. 47–55.
- Czapliński W., *Piasecki Paweł (1579–1649)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 787–789.
- Ericson L., *Den glömda katastrofen*, [w:] *Svenska slagfäld*, red. L. Ericson, Sztokholm 2003, s. 89–94.
- Fijałek J., *Materiały do stosunków rytownika rzymskiego Jakóba Lauro z Polakami w początkach XVII, Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności*, t. 31: 1926, nr 3, s. 6–11.
- Gerner K., *Bitwa pod Kircholmem w historii i kulturze historycznej*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 53–61.
- Górski K., *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894.
- Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893.
- Herbst S., *Anna Wazówna a sprawa ikonografii batalistycznej*, [w:] *Sarmatia artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza*, red. J. Białostocki, A. Gieysztor, M. Karpowicz, T. Manteuffel, M. Walicki, Warszawa 1968, s. 59–62.
- Herbst S., *Fryderyk (1569–1642)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948, s. 165.
- Herbst S., *Gosiewski Aleksander (zm. 1639)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, przewodniczący komitetu redakcyjnego K. Lepszy, Wrocław–Warszawa 1959, s. 339–340.
- Herbst S., *Kampania kircholmska 1605 r.*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1, *Do roku 1648*, Warszawa 1965, s. 420–425.
- Hildebrand H., *Hiäre, Thomas*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 12, hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1880, s. 384–385.
- Hniłko A., *Plan bitwy pod Kircholmem Józefa Naronowicza-Narońskiego z r. 1659*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, t. 7: 1934, nr 1, s. 126–133.

- Hofberg H., *Svenskt biografiskt handlexikon*, Del 1, Stockholm 1906 [dostęp 18 listopada 2015 r.], <http://runeberg.org/sbh/boo37.html>.
- Hubert W., *Historia wojenna polska w zarysie*, Lwów 1919.
- Jägerskiöld S., *Loccenius, Johannes, Historiker, Jurist, Professor Skytteanus, Rikshistoriograf (1598–1677)*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 24, Stockholm 1982–1984, s. 77.
- Keller V., *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Marburg 2005.
- Kindler I., *Zwycięskie bitwy Polaków*, t. 14: 1605 Kircholm, Warszawa 2014.
- Kircholm 2011, [w:] *Eksploratorzy. Forum Zbuntowanych Poszukiwaczy* [dostęp 18 listopada 2015 r.], <http://eksploratorzy.com.pl/viewtopic.php?f=149&t=9304>.
- Kircholm, [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, t. 2, Warszawa 1970.
- Korzon T., *Dzieje wojen i wojskowości polskiej*, t. 2, *Epoka przedrozbiorowa*, Kraków 1912 [korzystałem z drugiego wydania: Lwów 1923].
- Kowalski K., *Archeolodzy na polu bitwy husarii*, Rzeczpospolita, 2010, nr 252, s. A22.
- Kudelka F., *Bitwa pod Kircholmem*, Ateneum, 1883, t. 3, s. 478–512.
- Kudelka F., *Bitwa pod Kircholmem*, Warszawa 1921.
- Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Kraków 1929.
- Laskowski O., *Kircholm*, [w:] *Encyklopedia wojskowa*, t. 4, red. O. Laskowski, Warszawa 1934, s. 236–241.
- Lewicka M., *Rycina Jakuba Lauro ku czci Jana Zamoyskiego. Nowe materiały do ikonografii Szarogrodu i Zamościa*, Biuletyn Historii Sztuki, R. 18: 1956, nr 1, s. 132–138.
- Lietz Z., *Naroński (Naronowicz-Naroński) Józef (zm. 1678)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 546–548.
- Lulewicz H., *Rudomina Dusiacki Jan h. Trąby (1581–1646)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 32, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 671–674.
- Majewski W., *Kampania 1605 r.*, [w:] *Polskie tradycje wojskowe*, t. 1: *Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów*, red. J. Sikorski, Warszawa 1990, s. 232–239.
- Naruszewicz A., *Historia Jana Karola Chodkiewicza, Woiewody Wilenskiego, Hetmana Wielkiego W.X.L.*, t. 1, Warszawa 1871.
- Некращэвіч-Кароткая Ж.В., *Беларускі паэт Хрыстафор Завіша і яго гераічная паэма «Караламахія» (Вільня, 1606): 400-годдзя з часу апублікавання*, *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педарогіка*, 2006, nr 2, s. 62–68 [dostęp 18 listopada 2015 r.], <http://elib.bsu.by/handle/123456789/40072>.
- Nowak T., *Polska sztuka wojenna w czasach Odrodzenia*, Warszawa 1955.
- Ose I., *Salaspils zviedru skansts*, [w:] *Civitas et castrum ad Mare Balticum. Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmeta un viduslaikos*, red. A. Caune, Ryga 2002, s. 205–223.
- Petri G., *Bitwa pod Kircholmem dnia 27 września 1605*, tłum. J. Teodorczyk, [w:] *Wypisy do ćwiczeń z historii wojskowej*, cz. 1, *Okres od starożytności do końca XIX w.*, z. 1, *Do bitwy pod Lutynią w 1757 r.*, wyd. Z. Spieralski i J. Wimmer, Warszawa 1961, s. 86–96.

- Petri G., *Kungl. Första livgrenadjärregementets historia*, Sztokholm 1926.
- Polacy przebadają pole bitwy pod Kircholmem, [w:] *Nauka w Polsce* [dostęp 18 listopada 2015 r.], <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,381485,polacy-przebadaja-pole-bitwy-pod-kircholmem.html>.
- Pyl Th., *Philipp Julius, Herzog von Pommern-Wolgast*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 26, hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1888, s. 37–43.
- Ratajczak L., *Historia wojskowości*, Warszawa 1980.
- Rawski W., *Kircholm 1605. Refleksje w 400-lecie bitwy*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, t. 6 (57): 2005, nr 3, s. 145–172.
- Sawicki M., *Bitwa kircholmska w świetle polsko- i niemieckojęzycznych gazet ulotnych*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 43–51.
- Sikora R., *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*, Warszawa 2011.
- Skworoda P., *Wojny Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, Warszawa 2007.
- Tadeklobo, *Ekspedycja Kircholm 2011*, [w:] *Mazowieckie Forum Eksploracyjne* [dostęp 18 listopada 2015 r.], <http://detektorysci.pl/aktualnosci-6/ekspedycja-kircholm-2011/?action=printpage>.
- Teodorczyk J., *Tajemnice zwycięstwa, czyli bitwa pod Kircholmem w ikonografii z XVIII w.*, Muzealnictwo Wojskowe, t. 8: 2005, s. 373–402.
- Teodorczyk J., Żygulski Zdzisław jun., *Dwugłos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, Rocznik Historii Sztuki, t. 24: 1999, s. 97–130.
- Tranér G., *Kungl. Carl IX's krig i Livland år 1602–1605*, Sztokholm 1876.
- Tyla A., *Ivadas*, [w:] K. Bojeris, *Karolomachija*, iš lotynų kalbos vertė B. Kazlauskas, Vilnius 1992, s. 5–11.
- Weygandt J.G., *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*, Bd. 4, bearb. von J.F. von Recke, K.E. Napiersky, Mitau 1832, s. 495–499.
- Wisner H., *Bitwa kircholmska – pytania i wątpliwości*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 14–22.
- Wisner H., *Kircholm 1605*, Warszawa 1987.
- Wisner H., *Kircholm 1605*, Warszawa 2005.
- Wisner H., *Kircholm 1605*, Warszawa 2011.
- Wisner H., *Polska sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku. Wątpliwości i hipotezy*, Kwartalnik Historyczny, R. 84: 1977, z. 2, s. 405–415.

Summary

Positions of the Fighting Troops with Regard to the River during the Battle of Kirchholm in 1605

The text is an attempt to answer the question of positions of the troops of the Swedish king Charles IX and the Hetman of Lithuania Jan Karol Chodkiewicz in the Battle of Kirchholm with regard to the Daugava river. The analysis refers to the fighting area, the march of Swedes, positions of both camps, the place of crossing of the army of the Duke of Courland and Semigallia, Friedrich, and the course of the battle. This allowed to draw some conclusions.

First, the Daugava river does not flow straight from the east to the west near Kirchholm, but it changes its course. Just before the town it turns toward the north west, and after Kirchholm it again flows straight to the west. On the map we can see the river curved towards the south. The neighborhood of Kirchholm and the battlefield are in the western part of the curve.

Second, the Swedes were marching from Riga towards Kirchholm along the Daugava river. In the morning, they faced Kirchholm from the west, and later entered the town. The center of Kirchholm was located on a hill, so the army of Charles IX occupied the hill. It is important that they had the Daugava river on their right all the time, and were facing the east.

Third, the army of Jan Karol Chodkiewicz set the camp by the river, east of Kirchholm. The Hetman arranged his army so that its left wing was adjacent to the camp and faced the west.

Fourth, the march of the Swedish troops along the Daugava river prevented the troops of Friedrich, the Duke of Courland and Semigallia, from crossing it west of Kirchholm. As a result, they had to cross the river east of Kirchholm, between the enemy armies.

Fifth, as the Swedes left their original positions on the hill, they moved away from the river, which changes its course there, curving towards north-west. Consequently, the army of Charles IX lost their protection of the river on the right flank, of which its enemies took advantage during the battle.